

GELUKKIG VERZEKERD MET AEGON

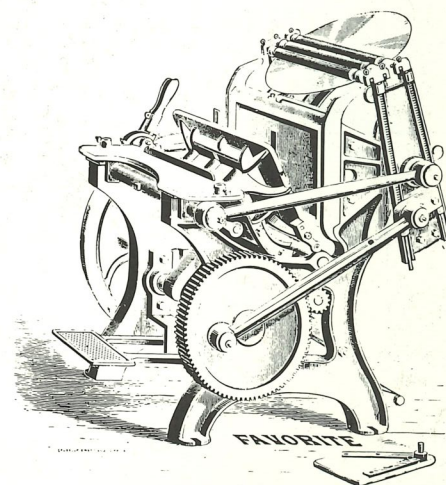
KOM, WE
MAKEN ER
EEN LEUKE
DAG VAN.

AEGON
verzekeringen

zo'n drukpers
vindt u nog bij ons,

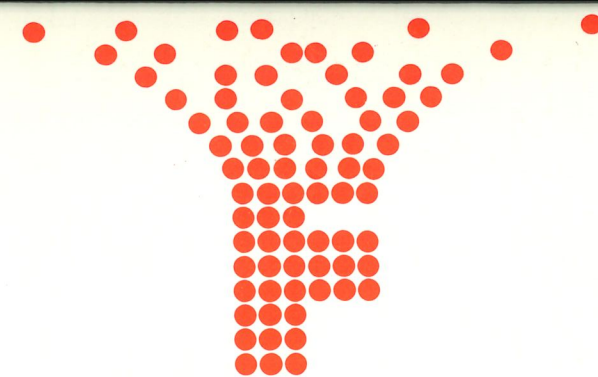
als museumstuk...

Wij zijn erg
blij met dat
oude drukpersje.
't Doet ons
terugdenken
aan die tijden,
van vakmanschap.
Dat vakmanschap hebben we nog, want ook
vandaag-de-dag besteden we alle aandacht aan
het werk, dat onze opdrachtgevers ons toevertrouwen.
De persen zien er nu anders uit...
Ons kwaliteitsgevoel is gebleven.

bv drukkerij g. j. van amerongen

amsterdamseweg 59 amersfoort
tel. 033-616349

*Tijdschrift voor verleden en heden
van Oost Utrecht.
Tevens officieel orgaan van
de Stichting Museum Flehite en
de Oudheidkundige Vereniging Flehite.
22e jaargang nr. 3/4, november 1992*

Flehite

De Kamerbeek Groep

Gespecialiseerde bedrijven op het gebied van onroerende goederen, verzekeringen, sparen, beleggingen, financieringen en pensioenadviezen. Ons Amersfoorts advieshuis vindt u aan de Bergstraat 9-11. Vakmensen geven u daar, door harmonieus samenspel, een optimaal advies. Voor u een hele zorg minder. Kunt u met een gerust hart naar Flehite gaan. Misschien zien we elkaar nog...

Flehite

Inhoud

De eerste Flehite Prijs voor J.L. Bloemhof	21
<i>L. van Hoorn-Koster</i> Het geheim van een door Thomas van Veenendaell geschilderd mansportret ontsluit	22
<i>K. Emmens</i> Van toren tot toren	26
<i>Chr. Walet</i> François Waleth, opsiender van de jacht en bosbewaarder.	30
<i>J.V.M. Out</i> De tuinen van Eemlust	33
<i>J.A. Brongers</i> Bigamie en knevelarij	35
<i>Brigitta Giesen-Geurts</i> Het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht	37
Flehite-agenda 1993 verschenen	41
Boeken	41
Kroniek	46
<i>Op het omslag:</i> Isaac de Moucheron. Tuin van kasteel Heemstede te Houten. Illustratie uit Flehite-agenda 1993.	

Redactie

drs. B. G. J. Elias, *hoofdredacteur*.
dr. J. A. Brongers, mevr. drs. J. Buurman,
dr. J. Hovy, drs. R. M. Kemperink,
mevr. A. Krekel-Aalberse,
drs. P.C.B. Maarschalkerweerd.

Redactieadres,

abonnementen, advertenties
Museum Flehite, Breestraat 80,
3811 BL Amersfoort.
Telefoon: 033-619987

Abonnementen

Leden Oudheidk. Vereniging Flehite: gratis.
Abonnementen: f 25,-;
instellingen: f 35,- per jaar.
Gironr. 437683 t.n.v. administrateur
tijdschrift Flehite, Amersfoort.

Museum Flehite

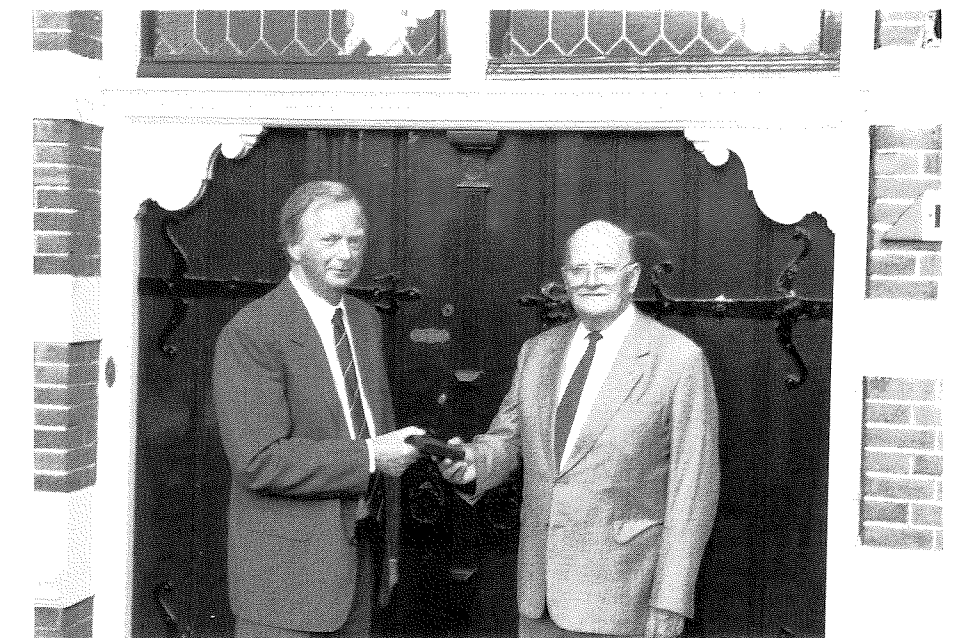
Westsingel 50, Amersfoort.
Telefoon: 033-619987.
Geopend 10-17 uur.
Zaterdag en zondag 14-17 uur.
Maandag gesloten.

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: mevr. A. Krekel-Aalberse
Van Hardenbroeklaan 19, 3831 CK Leusden
Lidmaatschap: f 35,-

ISSN 0165-960X

De eerste Flehite Prijs voor J. L. Bloemhof

J. L. Bloemhof (links) met de Flehite Prijs en de voorzitter van de Oudheidkundige Vereniging Flehite dr. J. J. Herks.

Op 29 juni 1992 werd door de voorzitter van de Oudheidkundige Vereniging Flehite, dr. J. J. Herks, voor de eerste keer de Flehite Prijs uitgereikt.

Deze prijs werd dit jaar ingesteld om personen of instellingen te onderscheiden, die zich verdienstelijk hebben gemaakt voor één van de speciale aandachtsgebieden van de Oudheidkundige Vereniging. Daarbij wordt gedacht aan geschiedschrijving, monumentenzorg, het museum en dergelijke.

De prijs, bestaande uit een bronzen penning met een afbeelding van het oude stadszegel en een geldbedrag, ging naar J. L. Bloemhof.

In de eerste plaats vanwege zijn in 1990 verschenen publicatie 'Amersfoort '40-'45'.

Als amateur historicus is hij erin geslaagd om een uiterst weerbarstige materie met bovendien veel lacunes, helder en zeer verantwoord op een rij te krijgen.

Daarnaast vanwege zijn educatieve werk naar de scholen.

Bloemhof stelde materiaal voor tentoonstellingen over de Tweede Wereldoorlog beschikbaar, leidde rond, hield voordrachten enz. Ook is hij de laatste jaren rond 4 en 5 mei steeds te vinden in het museumje van het Kamp Amersfoort op het terrein van de Politie school De Boskamp.

En last but not least staat Bloemhof anderen, die gegevens zoeken uit de periode 1940-45, steeds met raad en daad terzijde.

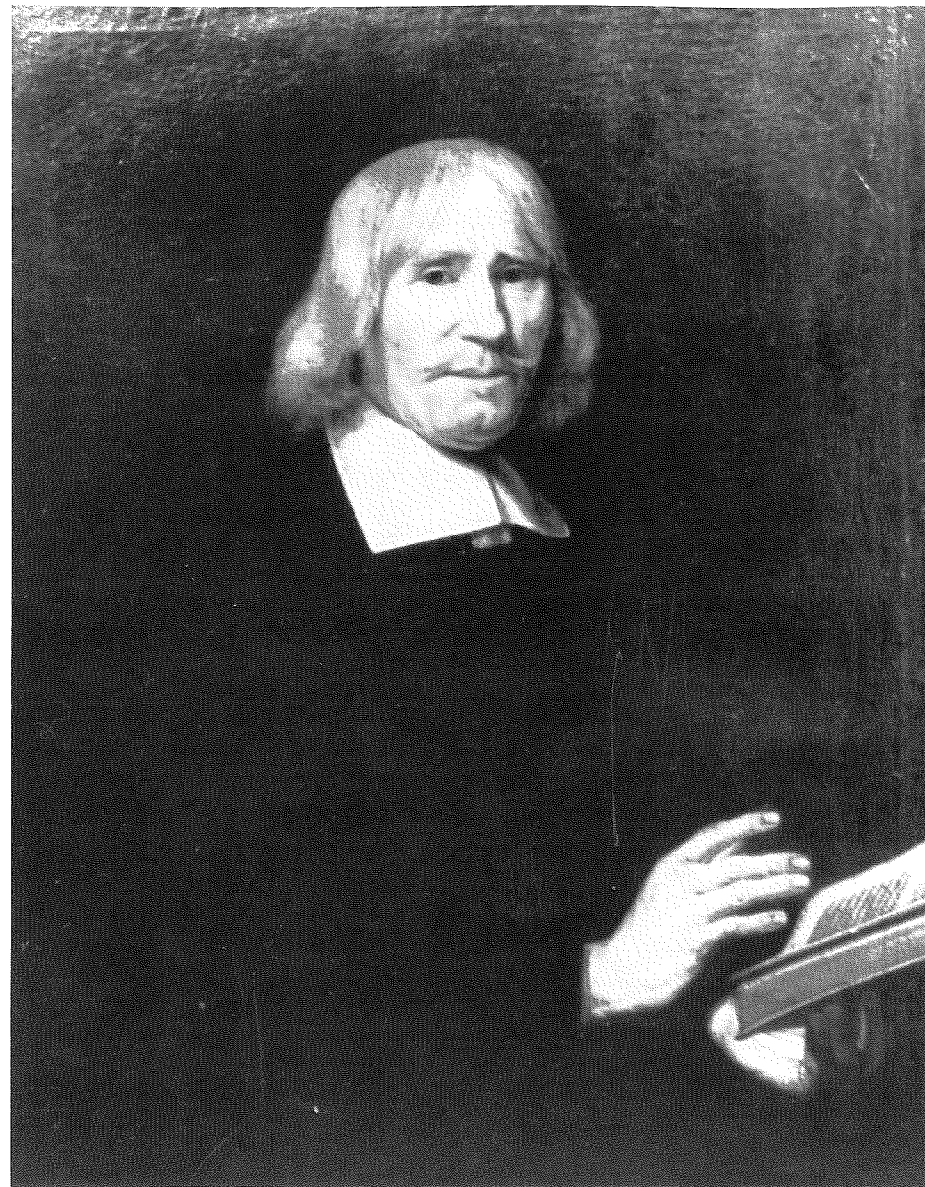
De eerstvolgende Flehite Prijs zal over twee jaar uitgereikt worden.

Het geheim van een door Thomas van Veenendaell geschilderd mansportret ontsluit

L. van Hoorn-Koster

In één van de voorgaande afleveringen van het tijdschrift *Flehte* werd bij een artikel van mijn hand over Thomas van Veenendaell, een afbeelding geplaatst van een door hem geschilderd portret van een onbekende man¹). Door bemiddeling van mevrouw M. W. Heijenga-Klomp en drs. M. J. Bok kwam het artikel ook in het bezit van het Iconografisch Bureau te 's-Gravenhage, waar men de geportretteerde jongeman mede aan de hand van het op het schilderij voorkomende geslachtswapen meent te kunnen identificeren als vrijwel zeker zijnde ds. Ernestus van Harlingen. Wie was deze ds. Ernestus van Harlingen? Aangezien hij stamde uit een met Amersfoort en omgeving nauw verbonden geslacht leek het mij aardig in deze bijdrage iets meer over hem en zijn familie te vertellen.

Hij was een zoon van Henricus Maartensz van Harlingen van wie eveneens een door Van Veenendaell geschilderd portret bewaard is gebleven. Deze Henricus was een zoon van ds. Maarten Elias van Harlingen en Antonia Gessels. Na zijn theologische studie kwam hij als proponent (een theoloog die na een afgenomen examen beroepbaar is verklaard voor een predikantenplaats) in Amersfoort wonen, totdat hij in 1642 beroepen werd als predikant in Nigtevecht, waar de oude kerk nabij het schilderachtige riviervakje de Vecht is gelegen. Tijdens zijn verblijf hier ter stede had hij kennis gemaakt met Annitgen van Diest. Zij was een dochter van Ernst van Diest en Cornelia (Neeltje) Henricksdr van Dael die op 3 januari 1587 in de echt waren verbonden. Dezen bezaten een huis op goede stand te Amersfoort, dat stond in de Langestraat op de hoek van de Valkestraat (thans nr. 69). Neeltje had dit huis van haar vader Henrick van Dael geërfd. Tot dit pand behoorde ook nog een achterwoning. Het huis had tevens een uitgang in de Valkestraat, die toentertijd nog Godschalkstraat heette, zo genoemd naar de Heilige Geestbroeders die hun hospitaal in de directe omgeving hadden (Godschalk = dienaar

Ds. Henricus van Harlingen. Portret door Thomas van Veenendaell. Foto Iconographisch Bureau, Den Haag.

Gods). Eerst in de tweede helft van de 17e eeuw veranderde de naam geleidelijk in Valkestraat naar de aldaar staande herberg 'de Vergulde Valk'. Het huwelijk van Henricus Maartensz van Harlingen en Annitgen van Diest werd op 12 april 1642 in Amersfoort gesloten. Op 25 maart 1642, één dag voor hun ondertrouw werd de akte van huwelijksvoorwaarden gepasseerd voor notaris Johan van Ingen. Daar zijn vader Maarten inmiddels was overleden compareerden voor hem zijn moeder en zijn broer Elias, terwijl voor de bruid, wier vader Ernst eveneens gestorven was, haar moeder en haar broer Henrick

alsmede haar oom Rijk van Diest als getuigen optraden²). De beide broers Rijk en Ernst van Diest waren van beroep vleeshouwer. Zij behoorden tot de meer welgestelde inwoners van Amersfoort en maakten geruime tijd deel uit van de Magistraat der stad. Na het overlijden van hun ouders werd het ouderlijk huis, gelegen aan de Langestraat (thans nr. 77) met een uitgang in de Godschalksteeg, eigendom van Rijk van Diest. Het huis van Ernst van Diest werd na zijn dood in 1644 door zijn weduwe Neeltje van Dael en zijn kinderen verkocht aan de bakker Jorjaen Rijk van Westerveld. Het achterhuis in

de Godschalkstraat werd van de koop uitgesloten en bleef derhalve in het gezamenlijk bezit van de erfgenamen³).

De eerste zoon van Henricus van Harlingen werd in 1643 in Nigtevecht geboren en werd naar zijn grootvader Martinus genoemd. Tegen het einde van het jaar 1649 werd Henricus beroepen als Hervormd predikant in Soest. In Nigtevecht zag men de dominee slechts node vertrekken. Zijn lidmaten betreurden zijn weggaan ten zeerste vanwege zijn goede hoedanigheden. Hij was een goed voorganger geweest en zeer zorgzaam voor zieke en arme mensen⁴). Maar voor Annitgen was het stellig een prettige gebeurtenis want het betekende voor haar dat zij wat dichterbij haar familie in Amersfoort kwam te wonen. Hun huwelijk werd gezegend met de geboorte van nog een zoontje die naar zijn Amersfoortse grootvader Ernestus werd vernoemd. Wanneer en waar hij ter wereld kwam (in Nigtevecht of Soest) is mij niet bekend, evenmin of er nog sprake is van andere kinderen. Nadat zij slechts korte tijd in Soest woonachtig waren geweest overleed tot grote smart van Henricus zijn geliefde echtgenote Annitgen.

Op 1 december 1654 trad hij opnieuw in het huwelijk. De bruid was Deliana de Ridder, de weduwe van Johan Knaap. Bij dit huwelijk traden als getuigen voor Henricus twee broers van zijn overleden vrouw Annitgen op, namelijk Cornelis en Henrick van Diest. Deliana werd geassisteerd door Ghijsbert en Peter Heynrick Knaap en Jacob Saeb⁵). Enkele maanden nadien, op 18 februari 1655 voltrok Henricus het huwelijk tussen de schilder Thomas van Veenendaell en Suzanne Packou, die er kennelijk veel prijs op stelden dat de plechtigheid in Soest plaatsvond. Het is alleszins aannemelijk dat ds. Van Harlingen een goede bekende van Van Veenendaell was, immers zijn schoonouders, de familie van Diest, woonde evenals de Van Veenendaells in de Langestraat te

Amersfoort. Het huwelijk van Henricus en Deliana bleef kinderloos. Laatstgenoemde maakte op 13 januari 1676 een testament waarin zij haar kleren, gouden en zilveren sieraden aan haar zusters en hun kinderen legateerde⁶). Vermoedelijk heeft Henricus zijn testament gemaakt ten overstaan van notaris Richard Saab te Amersfoort, nadat hem op 28 januari 1682 octrooi tot testeren was verleend⁷). De desbetreffende akte is echter niet bewaard gebleven. Twee jaar later, op 17 augustus 1684, werd hem het welverdiende emeritaat verleend⁸).

Zijn oudste zoon Martinus koos evenals zijn vader en grootvader het beroep van predikant. In 1668 werd hij beroepen te Renswoude, waar hij slechts korte tijd verbleef, want in 1669 vertrok hij naar Rijswijk. Aldaar kreeg hij kennis aan de lieflijke Suzanna Salden, waarmee hij in 's-Gravenhage in het huwelijk trad.

Doch ook in Rijswijk hield hij het niet lang uit want in 1671 aanvaardde hij een beroep als predikant in de Sint-Joriskerk te Amersfoort⁹). In 1672 werd hun eerste kind geboren dat op 4 februari van dat jaar werd gedoopt en de namen Henricus Wilhelmus kreeg. Bij de doop trad burgemeester Gijsbertus Harderwijk als getuige op als vervanger van Johan baron van Reede, heer van Renswoude, die aanvankelijk als zodanig zou optreden¹⁰). Op 4 mei 1674 werd hij, tegelijk met jonker Jacob Godin, heer van Boelensteyn, schout van de stad, burgemeester Jacob Morray en Gijsbertus Harderwijk destijds schepen, tot scholarch van de Latijnse School benoemd¹¹). Zijn naam is vermeld op het predikantenbord dat in de Sint-Joriskerk aanwezig is. Doch ook zijn verblijf hier ter stede was van korte duur. Einde 1674 vertrok hij met zijn gezin naar Delft waar hij beroepen was in de

De KERK te WESTBROEK

De kerk van Westbroek waar ds. Ernestus van Harlingen van 1674-1699 predikant was. Gravure door Henricus Spilman naar een tekening van Jan de Beijer uit 1749.

Gasthuiskerk, totdat hij in 1677 naar Hoorn verhuisde, waar hij zich kennelijk goed thuis voelde want hij bleef daar tot zijn dood. Het feest van zijn 50-jarige bediening in de kerk vierde hij in 1719. Hij overleed te Hoorn in 1721¹²).

Komen wij nu terug op de hoofdpersoon van ons verhaal: de door Thomas van Veenendaell geportretteerde ds. Ernestus van Harlingen, de andere zoon van Henricus van Harlingen en Annitgen van Diest. Zijn geschilderd portret moet naar mijn mening omstreeks het jaar 1675 zijn vervaardigd, toen hij nog aan het begin van zijn loopbaan als predikant stond. Hij had namelijk het voorbeeld van zijn broer Martinus gevolgd en was eveneens theologie gaan studeren. In 1674 was hij proponent en werd hij als predikant beroepen te Westbroek. Hij werd op 8 mei 1674 door zijn vader in zijn ambt bevestigd. Deze zal zeker terecht trots op zijn zoon zijn geweest¹³). Direct na het aanvaarden van zijn ambt schreef Ernestus in het huwelijksregister der kerk: *'Namen der personen die in de Kercke van Westbroeck hare huwelickse voorstellinge hebben gehad ende oock getrouwt sijn ten tijde van Ernestus Harlin-*

gius Predicant 1674'. Hij was toen nog ongehuwd. Eerst zes jaar later, op 3 augustus 1680, trad hij in de kerk van Westbroek in het huwelijk met een Amsterdams meisje, Joanna de Corff. Ook nu weer was zijn vader uit Soest overgekomen om persoonlijk het huwelijk te voltrekken¹⁴). Hun eerste kind, een zoon, genaamd Henricus Wijnandus, werd op 23 juni 1681 geboren. Ernestus en zijn vrouw werden daarna nog verblijd met de geboorte van twaalf kinderen, namelijk acht jongens en vier meisjes, waarvan er helaas enkelen zeer jong zijn gestorven¹⁵).

In 1684 kwam zijn vader Henricus die sinds 17 augustus van dat jaar emeritus-predikant was, logeren bij het jonge gezin. Doch slechts voor korte tijd want hij overleed aldaar op 26 november van dat jaar. Zijn zoon kocht een grafkelder in de kerk waarin hij zijn vader liet begraven. Op de steen werd een latijnse tekst aangebracht waarvan de vertaling luidt: De oude Harlingius ruste zacht in dit graf; de aarde bedekt zijn lichaam, zijn ziel verheft zich boven de sterren. Hij is overleden 26 nov. 1684 in de leeftijd van 70 jaren¹⁶). Nog altijd bevindt zich deze steen in de kerk.

Ds. Ernestus van Harlingen. Portret door Thomas van Veenendaell. Foto Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag.

Het leven van ds. Ernestus van Harlingen is in Westbroek niet steeds over rozen gegaan. Hij had weliswaar de beschikking over een groot prachtig kerkgebouw daterend uit de tweede helft van de 15de eeuw¹⁷) en een ruime pastorie met de daarbij behorende grote tuin, doch hij kreeg, vooral tegen het einde van zijn loopbaan, diverse malen te maken met de nodige problemen. De eerste jaren werden gekenmerkt door de moeilijke economische situatie waarin ons land na het rampjaar 1672 verkeerde. Ook Westbroek had veel te lijden gehad van de Fransen en van het water der Hollandse Waterlinie. Ernestus van Harlingen heeft zich in die jaren zeer verdienstelijk gemaakt door de nood zo goed mogelijk te helpen lenigen. Ook de kerk en de pastorie die een verwaarloosde indruk maakten, werden door zijn toedoen in de loop der jaren zo goed mogelijk hersteld. Er werden daartoe aanzienlijke bedragen door hem beschikbaar gesteld, deels afkomstig uit eigen middelen en deels verkregen door financiële hulp van zijn familie en enkele daartoe verworven legaten. Hij maakte zich op deze wijze bemind bij de bevolking. Het is daarom des te schrijnender dat in later jaren allerlei onaangename geruchten over zijn levenswandel in omloop kwamen. Er zou sprake zijn van openbare dronkenschap en van 'vuig gewin' door extra betaling te eisen voor het dopen, de aanneming tot lidmaat en voor onder-

trouw. Ook de inhoud van de armenbus zou meer dan eens ten eigen bate door hem zijn aangewend. Uiteindelijk gaat de kerkeraad zich met deze zaak bemoeien en legt de beschuldigingen voor aan de Classis van Amersfoort, waaronder Westbroek en Achttienhoven ressorteerden. In de vergadering van de Classis gehouden op 14 en 15 maart 1699 wordt besloten ds. Van Harlingen voor zes weken te schorsen uit zijn ambt. De kerkeraad wenste zich echter niet hierbij neer te leggen en verzocht om de suspensie voorlopig niet te beëindigen daar men geen contact meer met ds. Van Harlingen wilde onderhouden. Men diende op 26 maart 1699 een officieel appel op het vonnis van de Classis Amersfoort in, verzoekende deze zaak tijdens de vergadering van de Synode der provincie Utrecht, te houden in september 1699, in hoger beroep te behandelen. Ds. Van Harlingen heeft een uitvoerig verweerschrift opgesteld waarin hij de beschuldigingen poogt te weerleggen, echter zonder resultaat. Men ontkomt niet aan de indruk dat aan het conflict een diepere oorzaak ten grondslag ligt, maar deze valt thans niet meer met zekerheid te achterhalen. Vast staat echter dat de kerkeraad niet bereid was tot enige concessie maar dat 'Barbertje moest hangen'. Bij de stukken betreffende het proces in beroep voor de provinciale kerkvergadering der Nederlands Hervormde Kerk bevinden zich een groot aantal verklaringen van gemeenteleden¹⁸). Deze werden afgelegd respectievelijk voor schout en schepenen van de hoge heerlijkheid Achttienhoven, voor het gerecht van Westbroek en voor notaris N. Vonck te Utrecht en behelzen vrijwel alle dezelfde beschuldigingen. De aanklachten werden deels ingediend door de kerkeraad van Westbroek en deels door jonkheer Godart Wilhelm Tuyll van Serooskerke, heer van Serooskerke, Welland en Nederhorst als voogd over Reynold Gerard Tuyll van Serooskerke, heer van Zuylen, Zweserengh en Westbroek en als zodanig patroon van de

kerk aldaar¹⁹) (patroon = degene die het recht van voordracht had bij de benoeming van een predikant). Aangezien van een normaal functioneren als predikant in Westbroek onder deze omstandigheden uiteraard geen sprake meer kon zijn, was het resultaat van al deze verwickelingen dat ds. Ernestus van Harlingen in 1699 min of meer gedwongen met emeritaat ging. Hij verhuisde met zijn gezin naar Utrecht waar zij een huis in de Springweg tegenover de Brandsteeg betrokken. Hij leefde aldaar nog enkele jaren als een alleszins gerespecteerd man. Hij overleed op 20 juni 1705 en werd in de Buurkerk te Utrecht door 12 dragers naar zijn laatste rustplaats gebracht²⁰). Zijn vrouw die met zowel mondige als onmondige kinderen achterbleef, regelde de voogdij met een op 24 juli 1705 ten overstaan van notaris H. Vijandt te Utrecht opgemaakte akte van momberschap²¹). Ernestus van Harlingen werd dus niet in de kerk van Westbroek begraven, hoewel hij aldaar over de grafkelder beschikte waarin indertijd zijn vader ter aarde besteld was. Nog in het jaar 1770 werd door zijn erfgenamen het voor het onderhoud van deze grafkelder verschuldigde bedrag aan de kerk betaald²²). Tot slot dient nog vermeld dat zijn eerstgeboren zoon Henricus de familietraditie trouw bleef en predikant werd. In 1705 werd hij beroepen te Abcoude, alwaar hij de kerk onafgebroken tot zijn dood op 29 maart 1754 heeft gediend. Hij werd in de kerk van Abcoude begraven²³).

Noten

GAA = Gemeentearchief Amersfoort
GAU = Gemeentearchief Utrecht
RAU = Rijksarchief Utrecht
NA = Notariële archieven
RA = Rechterlijke archieven

1. L. van Hoorn-Koster, Thomas van Veenendaell, een 17de eeuwse Amersfoortse schilder, *Flebite* 21 jrg. nr. 3/4 (1991), p. 51.
2. GAA, NA AT002b011. Zie voor Rijck van

Diest: *Flebite* 20 jrg. nr. 1/2 (1989), p. 6-7.
3. GAA, RA 436-20, 11 mei 1644.
4. RAU, Classis Amersfoort inv. 24, nr. 225, 27 nov. 1649.
5. GAA, NA AT011b001.
6. GAA, NA AT012a002.
7. RAU, J. H. M. Putman, *Octrooi tot testen*.
8. Ds. J. J. Bos, *Uit de geschiedenis van Soest*, dl. 1, Soest z.j.
9. J. P. de Bie en J. Loosjes, *Biografisch woordenboek van Protestantische Godgeleerden in Nederland*, 's-Gravenhage z.j., p. 529.
10. GAA, Doopregister.
11. H. J. Reynders, *Gedenkboek van het Stedelijk Gymnasium te Amersfoort*, Amersfoort 1928, p. 81 en p. 193.
12. De Bie en Loosjes, *Biografisch woordenboek*. Ook van Martinus bestaat een portret, gemaakt door P. van Ruyven, p. 529.
13. G. Masmeijer, *Uit het grijs verleden naar het heden*, Alphen aan den Rijn 1981, p. 220.
14. RAU, Huwelijken Westbroek 197.
15. RAU, Dopen Westbroek 196.
16. G. Masmeijer, *Uit het grijs verleden*, p. 13.
17. De Ned. Herv. Kerk van Westbroek is een fraai monumentaal gebouw. Deze grote laatgotische kerk met de bijbehorende ruim 40 meter hoge toren werd in de tweede helft van de 15de eeuw gebouwd op de plaats van een 12de-eeuwse kapel. De kerk verkeert in een zeer goede staat van onderhoud. Zij werd diverse malen gerestaureerd o.a. in 1848 en tussen 1984 en 1990.
In het zeer ruime interieur bevinden zich diverse voorwerpen die aan het rijke historische verleden herinneren: een beeld van de wijbisschop Boudewijn van Sterkenburg afkomstig van zijn graftombe uit 1366, diverse gedenkplaten, wandborden en rouwborden. Zoals reeds vermeld is ook de grafsteen van ds. H. van Harlingen bewaard gebleven. Aan de zijde van de toren zijn nog restanten van muurschilderingen te zien die momenteel worden gerestaureerd.
18. RAU, inv.nr. 52 - nr. 61.
19. RAU, inv.nr. 225 - nr. 24, 16 jan. 1700. Een kleinzoon van Reynold Gerard Tuyll van Serooskerke, Vincent Maximiliaan Tuyll van Serooskerke, kocht in 1777 de buitenplaats Coelhorst. Diens zuster Isabella Agnese Elisabeth is bekend geworden onder haar schrijfsersnaam Belle van Zuylen.
20. GAU, Begraafregister.
21. GAU, NA U078a008.
22. RAU, Begraafregister Westbroek 198.
23. RAU, Begraafregister Abcoude 5.

Inscriptie van het door ds. H. van Harlingen ingezegende huwelijk van zijn zoon Ernestus (3 augustus 1680).

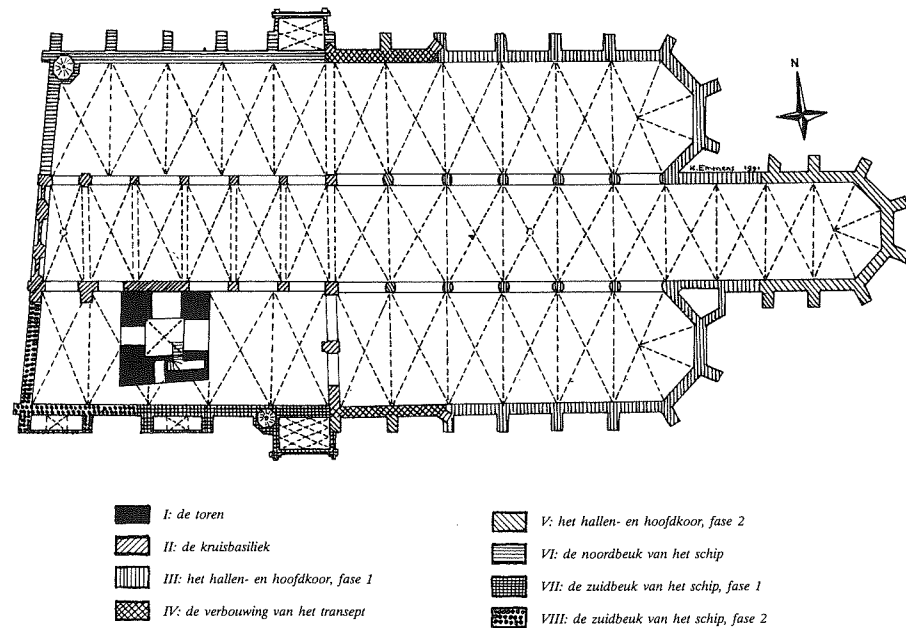
Van toren tot toren

Vier eeuwen bouwen aan de Sint-Joriskerk te Amersfoort

K. Emmens

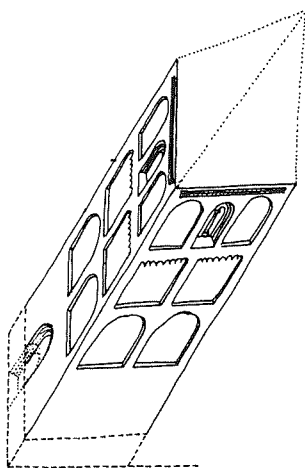
De Sint-Joriskerk te Amersfoort kent een zeer ingewikkelde bouwgeschiedenis. Het gebrek aan middeleeuwse documenten, waarin melding gemaakt wordt van werkzaamheden aan deze kerk, is één oorzaak hiervoor. Aan de andere kant is het kerkgebouw zelf, weerslag van bijna vier eeuwen bouwen, een moeilijk te begrijpen geheel. Als eerste heeft J. F. B. van Hasselt in het werk *De Sint-Joriskerk te Amersfoort, een archief in steen* (Amersfoort 1944) gepoogd de geschiedenis te ontrafelen door systematisch onderzoek van het gebouw. Correcties op zijn theorieën, voortkomend uit ontdekkingen tijdens de uitgebreide restauratie van de kerk in de jaren 1961 tot en met 1969, zijn door H. E. Dekhuijzen genoteerd in *De Sint-Joriskerk van twaalfhonderd tot heden* (Amersfoort 1969). Toch heeft nieuw intensief onderzoek van het gebouw en herinterpretatie van de beschikbare documenten, gedurende de afgelopen twee jaar, geleid tot een verdere verfining van de bouwgeschiedenis van deze belangwekkende kerk. Dit artikel zal in kort bestek aandacht besteden aan de achtereenvolgende gedaantes van de Sint-Joriskerk¹⁾.

De oorsprong van de Sint-Joriskerk ligt geheel in het duister. Het patronaat van Sint-Joris, een heilige waarvan de verering in onze streken in de 12de eeuw voornamelijk in adellijke kringen opkomt, rechtvaardigt het vermoeden dat deze kerk gesticht is als kapel bij de hof van de Utrechtse bisschoppen te Amersfoort. Deze hof was het bestuurlijk en financieel centrum van de omgeving en werd bewoond en beheerd namens de bisschoppen door de Heren van Amersfoort. De hof komt voor het eerst in 1203 in een document ter sprake en blijkt al vóór 1196 te hebben bestaan²⁾. De oudste schriftelijke vermelding van de Sint-Joriskerk daarentegen stamt pas uit het jaar 1265 en in dat jaar blijkt zij reeds een parochiekerk te zijn³⁾. Maar ook het gebouw zelf geeft

1. Plattegrond van de Sint-Joriskerk. Tekeningen en foto's in dit artikel van de auteur.

belangrijke aanwijzingen over de ouderdom van de kerk. Het oudste deel van de kerk waarvan muurwerk bovengronds bewaard is gebleven, is de toren (afb. 1, I). Van het deel dat slechts binnen de kerk zichtbaar is maken de vormtotaal - rondbogen van verschillende grootte die ondiepe velden afsluiten - en de zeer zware muren duidelijk dat we te maken hebben met een romaanse toren (afb. 2). De romaanse bouwstijl is in Nederland van de 11de tot ver in de 13de eeuw

2. De toren van de Sint-Joriskerk. Reconstructie van de toestand rond 1200.

toegepast, maar het gebruik van baksteen als bouwsteen maakt het onwaarschijnlijk dat de toren vóór ca. 1190 is opgetrokken. De opvatting van Van Hasselt, een datering rond 1150, is hierom niet houdbaar. Dekhuijzen verbindt de bouw met 1248, het jaar waarin volgens een 17de-eeuws geschrift een altaarwijding in de Sint-Joriskerk heeft plaatsgevonden⁴⁾. De grootte van de baksteen, 29 tot 33 cm lang, kan er echter op duiden dat met de bouw van de toren al tussen 1190 en 1200 is begonnen⁵⁾. Bovendien is de toren gefundeerd op een grondniveau dat ca. twee meter onder het huidige niveau ligt. Sinds de opgraving op de Hof in 1991 is bekend aan de oudste ophoging reeds vroeg in de 13de eeuw heeft plaatsgevonden, waardoor een vroege datering van de bouw van de toren bevestigd wordt⁶⁾. Later in de 13de eeuw is de toren verhoogd. Het muurwerk van deze verhoging, dat alleen aan de buitenkant van de kerk kan worden waargenomen (afb. 3), is maar weinig dunner en vertoont eveneens rondboogvormen. Het valt op dat dit deel van de toren er zeer onaf en onregelmatig uitziet. Het is zeer moeilijk een datering te geven voor deze verhoging; mogelijk heeft het beleg van de stad in 1274 de bouw onderbroken en is de verhoging weer ter hand genomen bij

3. De Sint-Joriskerk aan de Hofzijde. Duidelijk is te zien dat de toren in de zuidbeuk aan het schip staat.

de nieuwbouw van het schip⁷⁾. Mijns inziens kan de romaanse toren gerekend worden tot de vroege bakstenen bouwwerken in Nederland. De laatste verhoging met een gotische klokkenverdieping komt verderop aan bod. Bij deze toren moet een kerkruimte hebben gehoord, die oorspronkelijk gediend heeft tot hofkapel van de Heren van Amersfoort. De plaats van deze kapel en de uitmonstering ervan zijn onbekend, want aan de toren zijn daarvan helaas geen sporen terug te vinden. Het tijdens de restauratie aangetroffen fundament tegen de torenvoet is te smal om de basis van een kerkmuur te hebben gevormd, zoals Dekhuijzen veronderstelt. Mogelijk zijn onder de vloer van de kerk nog fundamenten of restanten terug te vinden van deze kapel. De tweede fase in de bouwgeschiedenis van de Sint-Joriskerk is eveneens goed bewaard gebleven binnen de huidige kerk. Het muurwerk van het middenschip toont een basilikale opbouw, dat

wil zeggen een arcade, waarboven een triforium- en vervolgens een lichtbeukopening ligt (afb. 1, II en afb. 4). Achter de arcade heeft een lage zijbeuk gelegen, waarvan het dak ter hoogte van het triforium gedacht moet worden. De lichtbeukopeningen lagen boven dat dak en zorgden voor lichtval direct in de middenbeuk. Deze opzet, samen met de spitse boogvormen en de lichte muurconstructie, duidt erop dat dit een gotische basilikale kerk is geweest. Wat betreft het begin van de bouw, Van Hasselt associeert dit deel van de kerk met de omstreken wijding in 1248. Dit lijkt mij wel erg vroeg⁸⁾. Dekhuijzen denkt dat tegen 1337 een en ander voltooid zal zijn geweest. Vergelijking met kerken waaraan gebouwd werd in het laatste kwart van de 13de eeuw - de Jacobikerk en de Buurkerk te Utrecht, de Oude Kerk te Amsterdam en de Broederkerk te Zutphen, waarvan alleen de laatste geen stadsparochiekerk maar een kloosterkerk was - levert een aantal opvallende overeenkomsten op. Boven-

dien heeft de stad Amersfoort in 1274 het al genoemde beleg moeten doorstaan. Een bouwbegin rond 1280 lijkt voor dit deel van de Sint-Joriskerk daarom aannemelijk. Niet lang nadien, omstreeks 1300, is een begin gemaakt met de bouw van het transept, waardoor de kerk de vorm kreeg van een kruisbasiliek. Van dit dwarsschip zijn de dwarsmuur in de zuidbeuk (afb. 4) en de brede gordelboog in de noordbeuk restanten. Het is niet bekend hoe de koorpartij, de oostelijke afsluiting van de kerk, was vormgegeven; Dekhuijzen geeft hiervan een mogelijke reconstructie⁹⁾.

Het verschil tussen de zuid- en noordmuur van de middenbeuk, bestaande uit het ontbreken van lijstvormige kraagstenen in de arcade van de noordmuur

4. Het middenschip. Door de meest oostelijke arcadeboog van de zuidmuur is de noordmuur zichtbaar met de dieldelige wandopbouw. De muur op de voorgrond is het restant van het dwarsschip.

(afb. 4) en uit het feit dat de noordmuur van aanzienlijk kleinere baksteen is opgetrokken, wordt sinds de restauratie verklaard uit de brand van 1340. Uit documenten is bekend dat de kerk zwaar door deze stadsbrand is getroffen¹⁰): de noordmuur zal toen zijn ingestort en al snel weer herbouwd. Omstreeks 1340 is tevens begonnen met de uitbreiding van het schip naar het westen, zodat het middenschip westelijk van de toren uitstak. Dit zou kunnen samenhangen met de sterke bevolkingsgroei van de stad in de 14de eeuw, maar ook met de verheffing tot kapittelkerk in 1337. In de oorkonde waarin deze verheffing is vastgelegd blijkt voor het eerst het patrocinium van Sint-Nicolaas aan de kerk verbonden¹¹). In tegenstelling tot Sint-Joris is Sint-Nicolaas een typische beschermheilige van de burgerij, met name van handelaren en zeelui¹²). De grote vraag is waarom het nieuwe schip tegen de noordzijde van de toren is aangebouwd en niet tegen de oostzijde. Tot nu toe werd dit verklaard uit de schenking van 1317, als bisschop Guy van Avesnes van Utrecht het eigendom van een gebied naast de kerk aan de pastoor van de Sint-Joriskerk overdraagt¹³). Dit deel van de kerk is echter ouder en een verklaring zal eerder gezocht moeten worden in oudere bebouwing die rondom de toren stond; een antwoord hierop is thans alleen te verkrijgen via een opgraving in de kerk. De volgende grote uitbreiding van de kerk, de derde fase, had een geheel andere vorm van de kerk tot gevolg dan de vorige fase. De muren van deze vergroting, dat wil zeggen de buitenmuren en het muurwerk boven de pijlers (zie afb. 1, III), zijn tegen het oude transept geplaatst, waardoor drie beuken ontstonden van ongeveer gelijke breedte en hoogte: het hallenkerk (afb. 5). Zowel Van Hasselt als Dekhuijzen melden dat rond 1370 tot vergroting besloten zou zijn, waarbij de laatste bovendien denkt dat de bouw pas na 1400 van de grond zal zijn gekomen. Mijns inziens kan deze uitbreiding echter in verband

5. Het hallenkerk naar het noorden gezien. De drie gelijkvormige beuken worden gescheiden door hoge peilers.

worden gebracht met het grote aantal altaarstichtingen dat vanaf het jaar 1390 zijn beslag krijgt¹⁴). In 1390 zullen daarom de buitenmuren van het hallenkerk, de acht oostelijke pijlers en de helft van het uitstekende hoofdkoor met de kappen erboven gereed zijn geweest, vooralsnog zonder overwelling¹⁵). Een van de weinige vermeldingen waarin eenduidig sprake is van een verandering aan het kerkgebouw stamt uit het jaar 1442. De geschreven bronnen maken gewag van de verbouwing van het transept van de kruisbasiliek tot de twee westelijke traveeën van het hallenkerk (afb. 1, IV)¹⁶). Gezien de gewelfopbouw en de kapiteelsculptuur is in diezelfde tijd, omstreeks 1440, het hoofdkoor tot de huidige lengte vergroot en zijn de gewelven over het hallen- en hoofdkoor geslagen (afb. 1, V). Op de aansluiting tussen het schip en het hallenkerk is duidelijk waar te nemen dat de toppen van de gewelven in het hallenkerk bijna twee meter hoger liggen dan die in het oude schip. Ook aan de buitenzijde van de kerk is dit hoogteverschil zichtbaar en wel aan de westgevel van het middenschip waarin de lagere, oude gevel opgenomen is (afb. 3).

Op dit moment komt de toren weer in beeld, want de stadsrekeningen van Amersfoort vermelden dat in 1457 stenen zijn aangekocht ten behoeve van de toren van de Sint-Joriskerk¹⁷). In dit jaar, en niet pas rond 1534 zoals Dekhuijzen veronderstelt, zal de laatste verhoging van de toren met een gotische klokkenverdieping zijn aangevat, die na het gereedkomen werd bekroond met de hoge achzijdige naaldspits (afb. 3). In het jaar 1466 wordt in de stadsrekeningen gesproken over het nieuwe werk¹⁸), wat naar mijn overtuiging aangeeft dat in dit jaar al begonnen werd met de afpaling en fundering van een volgende vergroting van de kerk - Dekhuijzen spreekt van 1475. Zowel de noord- als zuidbeuk van het schip zullen zijn aangepakt, in maat en vorm aansluitend op het hallenkerk. De noordbeuk en het noordportaal zijn waarschijnlijk rond 1500 voltooid (afb. 1, VI), waarbij tevens de muren van het middenschip werden verhoogd om aan te sluiten bij de hoogte van de noordbeuk. De oude westgevel van het transept werd doorbroken om de noordbeuk van het hallenkerk en van het schip met elkaar te verbinden. In tegenstelling met de opvatting van Dekhuijzen is in dezelfde bouwcampagne ook de overwelling van deze beuk gerealiseerd. Vanaf 1466 werd eveneens gebouwd aan de zuidbeuk: van het oostelijk deel zijn de buitenmuren met het zuidportaal opgetrokken en is de houten kap neergezet (afb. 1, VII). Dit is later dan de noordbeuk gereed gekomen. In 1534 moet ook het westelijk deel van de zuidbeuk voltooid zijn, echter nog zonder overwelling (afb. 1, VIII)¹⁹). De gewelven over de hele beuk zijn mogelijk pas tegen 1570 geslagen. De voltooiing van de zuidbeuk heeft waarschijnlijk te lijden gehad van de verovering van de stad door Maarten van Rossum in 1543: hij ging ervandoor met de kas van de Sint-Joriskerk²⁰).

Hiermee is de bouwgeschiedenis van de Sint-Joriskerk globaal beschreven. Sinds

de reformatie, die in Amersfoort in het jaar 1580 werd doorgevoerd²¹), is de kerk niet meer uitgebreid noch verbouwd en het gebouw toont zich in grote lijnen nog hedentendage aan ons zoals zij ruim vier eeuwen geleden gereed kwam. Gedurende een bijna even lange periode is aan deze kerk gewerkt, van het oudste nog bestaande onderdeel, de toren, tot en met de zuidbeuk rondom de toren. Met recht kan gesteld worden dat gebouwd is van toren tot toren!

Noten

Gaarne dankt de auteur dr. H.A. Tummers, verbonden aan het Kunsthistorisch Instituut van de Katholieke Universiteit Nijmegen, voor het kritisch doorlezen van de tekst.

- In dit artikel wordt in de annotatie niet apart naar de boekwerken van Van Hasselt en Dekhuijzen verwezen. De termen die zijn gebruikt worden verklaard in: E. J. Haslinghuis (H. Janse, red.), *Bouwkundige termen*, Utrecht/Antwerpen 1986.
- H. Halbertsma, *Zeven eeuwen Amersfoort*, Amersfoort 1959, blz. 15.
- C. A. van Kalveen, 'De Amersfoortse Sint-Joriskerk in de geschreven bronnen tot ca. 1380', *Amersfoortse opstellen*, Amersfoort 1989, blz. 52.
- J. Hovy, *Amersfoort in prent*, Zaltbommel 1975, blz. 63.
- De betrouwbaarheid van dit jaartal is omstreden omdat het originele document niet bewaard is gebleven.
- Zie voor toepassing van baksteen: J. Hollestelle, *De steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560*, Utrecht 1961.
- Vriendelijke mededeling van stadsarcheoloog Francien Snieder.
- De stad werd in 1274 belegerd en overmeesterd door graaf Otto van Gelre. Zie: Halbertsma, blz. 27 en: J. Hovy, *De vroegste bestuursgeschiedenis van Amersfoort en de stadsrechtverlening van 1259*, Zaltbommel 1969, blz. 32.
- De kerken uit ca. 1250 die nog bestaan, zoals de Walburgskerk te Zutphen en de Munsterkerk te Roermond, tonen een overgangsstijl tussen romaans en gotiek. De brand van 1253 zal in Utrecht aanleiding zijn geweest om de Domkerk te vergroten met een gotisch koor, waarmee pas na 1266 goed werd begonnen.
- De diepte van het hoofdkoor en de aanwezigheid van zijkapellen is onbekend. Deze onderdelen zijn in de reconstructie van Dekhuijzen daarom ook met onderbroken lijnen weergegeven. Het is goed mogelijk dat de fundamenten hiervan nog onder de kerk liggen.
- C. A. van Kalveen, 'De Sint-Joriskerk in het middeleeuwse Amersfoort', *De Amersfoortse kerken, kloosters, kapellen en synagoge en hun geschiedenis tot omstreeks 1850*, Amersfoort 1984, blz. 15.
- Van Kalveen 1989, blz. 58.

- De verering van beide heiligen wordt behandeld door H. J. Kok, *Proeve van een onderzoek van de patrocinia in het middeleeuwse bisdom Utrecht*, Assen 1958, onder andere blz. 14, 114 en 120.
- Van Kalveen 1984, blz. 14.
- Op 21 januari, 23 maart en 19 juni van het jaar 1390 worden altaren of vicarieën gesticht, één voor het koor en twee aan de zuidzijde van de kerk. Op 13 juni 1397 vindt opnieuw een stichting plaats, ditmaal naast een bestaand altaar in de noordzijde van de kerk, waarvan geen stichtingsoorkonde is overgeleverd. Deze worden gevolgd door vele andere stichtingen in de 15de en 16de eeuw. De plaatsaanduiding is niet duidelijker dan noordzijde of zuidzijde van de kerk, toch zijn er redenen om aan te nemen dat deze stichtingen in het hallenkerk plaatsvinden; redenen die in een nog te verschijnen boek over de bouwgeschiedenis van deze kerk uiteengezet zullen worden.
- De bron voor deze stichtingen is het 15de-eeuwse kapittelboek van de Sint-Joriskerk, dat berust bij het Gemeentearchief van Amersfoort. Opsommingen hiervan zijn terug te vinden in: A. van Bommel, *Beschrijving der stad Amersfoort*, Utrecht 1760, blz. 111-116, en in: W. F. N. van Rootselaar, *Amersfoort 777-1580*, Amersfoort 1878, deel 1, blz. 356-404.
- Op het moment is een onderzoek gaande naar de houten kappen op de Sint-Joriskerk. Jaarringenonderzoek van het hout leidt mogelijk tot een nauwkeuriger datering van het gereedkomen van deze uitbreiding.
- Van Rootselaar, deel 2, blz. 2.
- Hollestelle, blz. 59.
- Van Rootselaar, deel 2, blz. 70.
- Dit jaartal zou vroeger op de buitenzijde van de kerk zichtbaar zijn geweest, zie: Van Bommel, blz. 65 en 123.
- Halbertsma, blz. 116.
- Van Kalveen 1984, blz. 54.

François Waleth, opsiender van de jacht en bosbewaarder. Een moordverhaal

Chr. Walet

In verband met het artikel over de moord op François Waleth wijst de redactie op het volgende. De zaak-Waleth werd aanleiding tot de opleving van een geschil tussen het Amersfoortse stadsbestuur en het Hof van Utrecht, de hoogste provinciale rechtbank, over de rechterlijke bevoegdheden van de Amersfoortse schepenenbank in het grondgebied waar het lijk van Waleth was aangetroffen. Deze zaak vormde slechts een aanleiding, want de onenigheid tussen provincie en stad inzake de jurisdictie ter plaatse sleepte zich voort sedert de stad Amersfoort het omstreken gebied in 1557 van de landsheer Filips II had gekocht. Over dit geschil hoopt een redactielid in een der volgende nummers van ons blad een en ander te vertellen.

De redactie

Op het eind van de 17de eeuw wonen in Amersfoort François Waleth, oud 47 jaar, met zijn vrouw Jannetje Jans, oud 52 jaar en hun kinderen. Hun huis staat buiten de Bloemendalsepoort en is genaamd Liendert. Het is een alleenstaand huis en de naaste burens wonen daar een eind vandaan. Dit staat in een verklaring 'onder solem-nelen Eede wettelijck affgenomen' op 26 juni 1697 voor mr. Jan Frederick Teeckman, hoofdofficier van de stad. Volgens die verklaring zijn op een avond in augustus 1696 'de clocke thien uren comen cloppen Jan van Staverden bij sich hebbende seker persoon'. De deur bij Waleth wordt open gedaan en aan de bezoekers wordt verzocht een pijp tabak op te steken. Er vindt een discussie plaats over het feit dat Van Staverden onderhoutvester is en dat de persoon die hij bij zich heeft zijn jager is voor wie hij helemaal in kan staan. Het gesprek loopt enigszins uit de hand wanneer Van Staverden zegt dat Waleth

De Bloemendalse Buitenpoort, door L. P. Serrurier (2de kwart 18de eeuw). Even buiten deze poort woonde de jachtopziener Waleth. Rijksarchief Utrecht.

een schelm is, ja een dubbele schelm. Van Staveren en zijn compaan willen Waleth dwingen met hen naar buiten te gaan. Het licht wordt door de jager uitgedaan en de kinderen beginnen te roepen en schreeuwen 'vader, vader ziet toe'. Omdat het die avond heldere maan is, ziet Waleth dat de jager een mes in zijn handen heeft en dat hij daarmee bedreigd wordt. Het lijkt of zij hem willen vermoorden in zijn eigen huis. Daarop heeft hij zijn 'poock en roer' (geweer) gepakt en hen het huis uitgewerkt, terwijl ze riepen 'schelm comten uyt'. Daarna zijn ze vertrokken.

In het resolutieboek van de Amersfoortse magistraat vinden we de aanstelling terug van François Waleth als 'bosbewaarder der bossen gelegen in de vrijheid deser stad' gedateerd 5 november 1702. Hij mag voor die dienst van iedere eigenaar een stuiver per jaar vragen voor elke morgen bos. De aanstelling geldt voor één jaar. Op 10 mei 1706 wordt wederom een aanstelling voor een jaar gegeven en opnieuw wordt deze (op 26 september 1707) met een jaar verlengd met de bepaling 'opt genoth van de boeten daer toe staende, sonder over deselve boeten te mogen accorderen, als ten overstaen van de Heeren Borgemeesters, des dat van de

Eijgenaers der Bossen niet meer sal mogen vorderen als bij discretie sullen goedvinden te geven'. Waleth legt hiervoor de eed af ten overstaan van de schepenen Aken en Kool.

Op 3 oktober 1707 wordt rapport uitgebracht door de schout, een schepenen en de plaatsvervangend schout. Dit naar aanleiding van een commissie die dezelfde dag opdracht had gekregen een onderzoek in te stellen naar de dood van François Waleth. De commissie verklaart het dode lichaam te hebben aangetroffen 'niet aen hebbende als een hembt en kousen, het hoofd als affgehouden en alleen aen een cleijn stuckje van de huijdt van achteren vast'. Het lijk werd naar de OLV-kerk in de stad gebracht om vervolgens door dokter A. Schut en stadschirurgijn D. van Stuijven-burgen te worden onderzocht. Van hun bevindingen doen zij verslag. Een dag later wordt Jan Franssen Waleth, 'soone van Frans Waleth Jager, oud 25 jaar' gedagvaard. Hij legt de volgende verklaring af. Op de zondag daarvoor heeft hij een bezoek gebracht aan de schout omdat hij zijn vader sinds dinsdag daaraan voorafgaande had gemist. Waleth sr. was toen uitgegaan met zijn snaphaan (soort geweer), bajonet en weitas in gezelschap van zijn hond. Jan had bericht gekregen

van Jurphaas de Schipper dat de kinderen van Sandendaal daags te voren tussen de struiken een kledingstukken met bloedvlekken hadden gevonden. 's Morgens vroeg was hij met Jan, de zoon van Sandendaal, met de bezembinder en diens zoon naar de Berg gegaan voorbij de Pisheuvel aan de Soesterkant, daar hadden zij de kleren gevonden.

Zij hebben die kleding, die Jan herkende als zijnde van zijn vader, daar laten liggen. Ze zijn verder gegaan om te zoeken in het Amersfoortse bos, maar hebben verder niets gevonden. Hij heeft daarop het angstige vermoeden kenbaar gemaakt aan de schout dat zijn vader door enige schaapherders, die hij had aangebracht, bedreigd en misschien zou zijn vermoord. Daarop heeft de schout twee gerechtsdienaren laten halen. Deze zijn met Jan naar de plaats gegaan waar de kleren waren gevonden, maar ze waren er niet meer. Zij zijn daarop naar de stad teruggegaan en naar huis gegaan omdat het inmiddels donker was geworden.

De dag erna is Jan opnieuw met twee gerechtsdienaren en nog een aantal andere personen naar de Berg gegaan om, nadat zij zich in verschillende groepen hadden verdeeld, naar het lichaam en de kleren te gaan zoeken. Tijdens het zoeken heeft hij Gerrit de Geus, de zoon van Hendrik Petersen Nieuwland, de zoon van Abraham Evertsen en nog enkele andere personen horen roepen: 'heij, hier is hij'. Zij hebben François Waleth gevonden omdat zij konden zien dat er iets begraven was. De kleren werden op een andere plaats in het struikgewas teruggevonden.

Tijdens het zoeken heeft Jan Franssen ook nog drie schaapherders gesproken die daar op de Berg hun schapen weidden. Eén van hen, Aris, kende hij. De tweede andere kende hij alleen van zien. Zij werden, naar hij dacht, in de wandeling 'de Maetjes' genoemd. Aan deze herders, die in de Birkthuis-hoorden, heeft hij gevraagd of zij zijn

Schaapherders op de Amersfoortse Berg. Schilderij door Albert Cuyp (1620-1694). Von der Heydt Museum, Wuppertal.

vader niet hadden gezien, waarop zij hebben geantwoord: 'je sult je vader hier niet vinden, hij is hier niet'. Maar hij had wel gemerkt dat zij geschrokken waren. Hij verklaarde verder nog dat hij tijdens het zoeken een man in de buurt had zien rondzwerven die hij niet kende. Hij wist niet of het op beide dagen dezelfde man was geweest.

Het gerecht stelt de ernst vast van de moord welke op dinsdag 27 september in het veld is begaan en geeft schout Teeckman opdracht alle nodige maatregelen te treffen om de schuldige(n) in handen van de justitie te brengen opdat zij hun gerechte straf niet zullen ontfopen. Daartoe kunnen zowel verdachte personen als die welke als getuigen kunnen worden verhoord worden aangehouden.

Als eerste getuige wordt gehoord Gerrit Jansen, bosbewaarder van de Leusderberg. Hij zegt dat de Birkter boeren hun

schapeweiden hebben in het gebied van het Amersfoortse bos en dat diegenen die zelf geen herder hebben een 'drift-herder' hebben. Onder hen kent hij ondermeer de zonen van Willem Thonis Maatje. De volgende getuigen zijn Anthonij van Couchiene, bezembinder oud 64 jaar, Hendrik van Couchiene oud 34 jaar en Joost van Couchiene oud 22 jaar. Anthonij verklaart ongeveer drie weken eerder een schaapherder ontmoet te hebben, lang met een wat scheefstaande neus. Hij woont in de Birkthuis maar Anthonij kent zijn naam niet. Deze vertelde hem dat hij een kwestie had met Frans de Jager (Waleth), omdat die hem had gezegd dat hij een schelm was. Zoon Hendrik bevestigt dat hij daarbij is geweest en zegt bovendien van genoemde schaapherder gehoord te hebben, dat Frans enige herders had aangeklaagd en dat daarover een zaak liep bij het Amersfoortse gerecht. Joost, de jongste zoon vertelt dat hij onder het

De stadsgalg van Amersfoort. Detail van een tekening van Jan de Beijer uit 1749.

plukken van hei, schaapherders heeft horen praten over Frans de Jager. Ze vonden dat men zo'n schelm de nek moest breken of iets van deze strekking.

De officier brengt rapport uit aan het gerecht en op grond hiervan wordt hem toegestaan voor het gerecht te laten verschijnen Egbert Barentsen Kool alias Ebt, schaapherder 22 jaar oud, die de schapen weidt voor Willem Theunis Maatje, de vader van degene die van de moord op Frans de Jager wordt beschuldigd. Alsmede Martinus Willemsen oud 22 jaar, die de schapen weidt voor zijn broer Albert Willemsen. Uit dat verhoor blijkt dat Egbert op de tijd dat de moord werd gepleegd niet op de Berg is geweest maar dat hij later wel heeft horen praten over de broers die het zouden hebben gedaan. Op de vraag aan Martinus of hij niet heeft gehoord wie het gedaan heeft, antwoordt hij dat ene Theunis Willemsen zou zijn, die in Soest woont en de zoon is van Willem Theunis Maatje. Hij zegt verder dat hij op de dag van de moord, nadat hij een schot had gehoord samen met Henrik, schaapherder van advocaat Morraij en Cornelis Theunissen, herder van de weduwe van Henrik Janssen, naar de plek is gelopen waar het geluid vandaan kwam. Zij zagen het slachtoffer op een afstand van een roe of tien (Utrechtse roede is 3,76 m) liggen met een bebloed hoofd. Zij wisten niet of hij nog leefde of dood was en zijn weer omgekeerd. Op de vraag of Theunis na het schot niet naar andere herders is toegegaan antwoordt Martinus: 'ja, bij Cornelis de schaapherder van de Wed. Henrik Janssen'. Hij weet echter niet wat er tegen Cornelis is gezegd. Cornelis had aan Theunis gevraagd hoe Frans het maakte. 'Slecht', zei hij, 'ik heb hem met

de schaapstok op zijn kop geslagen'. De stok van de schop had hij bij zich, de schop was er af. De volgende morgen is Theunis naar het schot (de plaats waar de schapen 's nachts verblijven) van zijn broeder gegaan en Cornelis had toen gevraagd: 'is Frans al dood'. Het antwoord was 'ja', en daarna, 'waar heb je hem gelaten?' Antwoord: 'Ik hem hem weggesleept en in een gat gesmeten'. Ook zei hij nog dat hij hem ontkleed had omdat hij met kleren aan te zwaar was. Martinus zegt verder dat hem verteld is, dat Frans op Theunis had willen schieten, maar dat het geweer tweemaal geweigerd had en dat Theunis daarom met zijn stok had geslagen. Daarna wordt Henrik Janssen van Amerongen, schaapherder van de heer Morraij opgeroepen en verhoord. Hij heeft van alles horen vertellen maar weet zelf nergens iets van af. Er wordt aan hem gevraagd of hij de waarheid heeft gezegd en niet méér van de zaak weet, waarop hij bereid is dit met een eed te bevestigen. Martinus wordt opnieuw verhoord maar blijft bij zijn verklaring die hij op 8 oktober heeft afgelegd. Hij verklaart nogmaals, dat zij met hun drieën, hijzelf en de schaapherder van de heer Morraij, genaamd Henrik die een bocheltje heeft, en Cornelis Theunissen naar de plek zijn gegaan waar zij de damp of rook van het geweer hadden gezien. Daarna wordt Henrik opnieuw verhoord doch ook hij blijft bij zijn eerder afgelegde verklaring, dat hij nergens iets van af weet. Er volgt een confrontatie tussen Martinus en Henrik waarbij ieder blijft bij hetgeen hij gezegd heeft Henrik wordt in een kerker opgesloten verdacht van meeneed. Een paar dagen later, op 2 november 1707, legt Henrik Janssen van Amerongen weer een verklaring af. Hij is wel

degelijk op de dag van de moord op de Berg geweest. Hij heeft eerst gesproken met de zoon van Jan Roelen en daarna met Waleth. Zij hebben voor de regen geschuild en François is kort daarna weggegaan. Na hem is ook de zoon van Jan Roelen opgestaan en naar zijn schapen gegaan. Omstreeks twaalf uur kwamen Martinus en Cornelis en zij hebben met elkaar zitten eten en praten. En onder het eten of even daarna hebben zij het schot gehoord aan de kant van de Utrechtseweg. Samen zijn zij er naar toegegaan en aangekomen in de Steeg, welke Sortie wordt genoemd (aan het einde van de Utrechtseweg), zagen zij op een afstand van 15 à 16 roe een persoon op de grond liggen tegen de struikheij aan met een bebloed gezicht en op een roe lengte een witte hond. Hij zegt spijt te hebben de waarheid niet te hebben verteld en zegt dat hij dat uit angst heeft gedaan. Hij wordt daarop veroordeeld tot drie dagen op water en brood. Meer is er helaas niet te vinden over deze gruwelijke moord. Werd de dader nog gepakt en kreeg hij zijn verdiende straf?

De tuinen van Eemlust

J. V. M. Out

De vroegere buitenplaats 'Eemlust' in Eemnes, waarvan een afbeelding van het huis en theekoepeltje pas onlangs op een door het museum aangekocht drinkglas (zie *Flehite* 21, p. 1) aan ons bekend werd, had prachtige tuinen. De tuin voor het huis, te zien op het glas, was aangelegd in Franse stijl. Buxushaagjes omzoomden strak geometrische patronen, zoals we nu nog onder andere in de tuin van 'Het Loo' kunnen bewonderen. De tuin achter het huis zag er heel anders uit. Er bestaat een aantal tekeningen, dat dit aan ons toont. Hier werd de Engelse landschapsstijl toegepast, met waterpartijen, zichtassen en glooiingen. Een van de afbeeldingen bevindt zich in de collectie Six te Amsterdam en is vervaardigd door W. Horstink (1765-1815 te Haarlem). Deze tekening toont ons de tuin met een waterpartij en links een schuin oplopend bruggetje (afb. 1). Interessant zijn de erop afgebeelde personen. Op de voorgrond een ouder en

2. 'Houtzagen op het achtererf'.

een jonger meisje en op het rondlopend pad achter een echtpaar met drie jongens. Een tekening in het 'Album Amicorum' van Eemlust (een soort gasten- of vriendenboek waarvan op aparte blaadjes tekeningen en/of gedichten gemaakt werden), dat onlangs aan Flehite werd geschonken, toont diezelfde kinderen. Deze tekening, die ik maar 'Houtzagen op het achtererf' heb genoemd (afb. 2), is een tafereeltje, dat vermoedelijk niet op Eemlust is gesitueerd, maar op het buitenhuis 'Berg en Eemzicht'. Eigenlijk was dit buitenhuis

1. W. Horstink, De tuin van Eemlust. Collectie Six, Amsterdam.

niet meer dan een boerderij met verblijfsruimten, vlak naast Eemlust gelegen. Het staat er nog (Wakkerendijk 66) en was in het bezit van de familie Crommelin, die ook Eemlust bezat. Het echtpaar Crommelin-Gerlings (Jacob met Anna), dat op de tekening van Horstink afgebeeld staat, had vijf kinderen. Op de tekening van een onbekende maker in het familiealbum staan alleen hun kinderen: Petronella, geboren in 1764 en 20 jaar later in Eemnes getrouwd, de broers Pieter, Herman en Jacob, en het jongste kind, Wilhelmina, in 1770 geboren en eveneens in Eemnes getrouwd (1798). Voor de Eemnesser historie is het interessant te weten, dat zoon Herman na de komst van de Fransen de eerste gekozen schout van Eemnes was. Later werd hij schepen en wethouder van Haarlem. Als we ervan uitgaan, dat alle kinderen op de tekening nog thuis woonden, dan moet deze (en ook de tekening van Horstink) uiterlijk in 1784 zijn vervaardigd. Een andere tekening in het 'Album Amicorum' is interessant vanwege de persoon, die hem maakte: Wijbrand Hendriks uit Haarlem (1744-1831). Opmerkelijk is, dat deze kunstenaar de leermeester is geweest van genoemde W. Horstink (afb. 3). Werden ze soms beiden tijdens een zomer te logeren gevraagd op het buiten? De tekening van Hendriks, die als schilder van behangpapier, maar ook als vervaardiger van landschappen en stillevens en als portrettist bekendheid kreeg,

Bigamie en knevelarij: Opsporing verzocht!

J. A. Brongers

3. De tekening, die W. Hendriks van de tuin maakte.

1803 en zou met enige fantasie gesitueerd kunnen worden nabij de Wakkerendijk, kijkend in de richting van Baarn. De molen op de achtergrond zou dan de 'Santvoortse' molen kunnen zijn. Gay maakte dan wel een onnauwkeurige impressie van de werkelijkheid! Wellicht is hiermee weer een tipje van de sluier opgelicht van de nog weinig bekende geschiedenis van de Eemnesser buitenplaatsen.

vertoont weer een 'Engelse tuin'. Een waterpartij met schuin oplopend boomstam-bruggetje, waar vier dames op staan. Eén wijst naar een man op de achtergrond, terwijl een ouder echtpaar (de heer en mevrouw Crommelin?) toekijkt.

Een andere tekening in het album, gemaakt door Jeannette Gallien in augustus 1796, laat een boogbruggetje boven de waterpartij zien (afb. 4). Er lopen vier personen op, die kennelijk zojuist een bezoek hebben gebracht aan het prieeltje op de uitzichtsheuvel rechts.

Andere afbeeldingen in het album, variërend van romantische tafereeltjes met de liefdesgod Amor en de geliefde ruïne, aangevuld met wat rijmelarijen zijn typisch bedankjes van logeergasten op het buiten. Eén tekening valt echter nog op. Deze is gemaakt door F. Gay in

4. Het boogbruggetje getekend door Jeannette Gallien in 1796.

Ten behoeve van een bepaald onderzoek heb ik in vele jaargangen van 18de eeuwse kranten advertenties gelezen. De inhoud daarvan varieert zeer; de advertentierubriek van toen kan in zekere zin vergeleken worden met de huidige rubriek stads of gemengd nieuws. Natuurlijk is het doel iets te verkopen of bekend te maken, maar we treffen er onderwerpen in aan als een 'voldragen kind in het water' of een 'oproep om een rover op te sporen'. In dit artikel bespreek ik twee op Amersfoort betrekking hebbende facetten van de werkelijkheid.

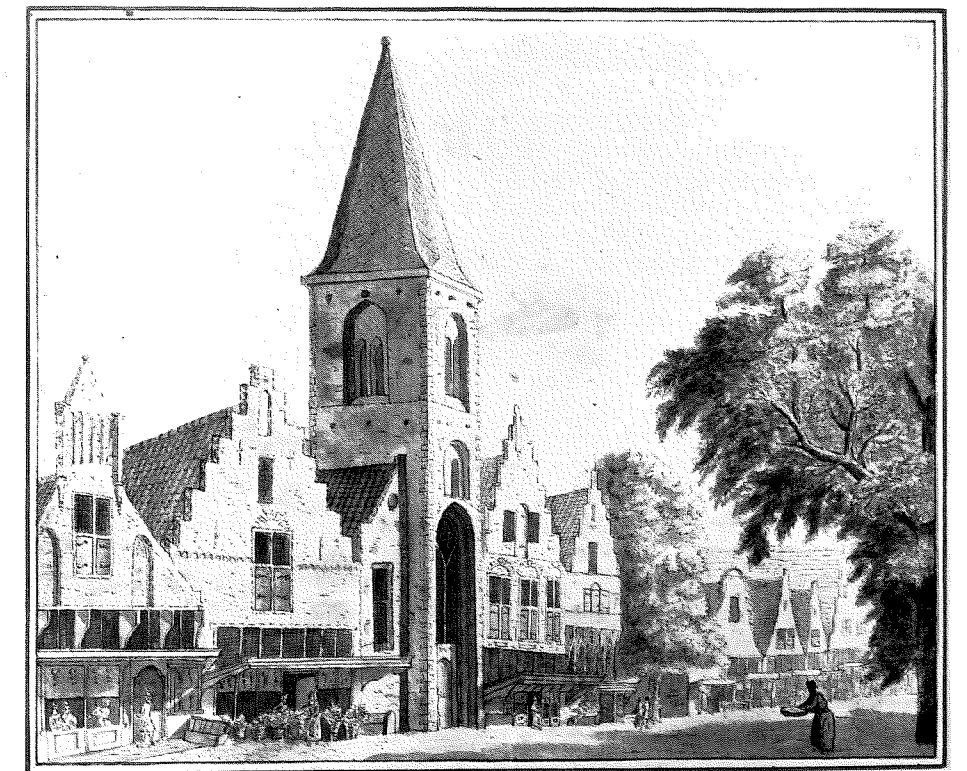
Een dominee in de fout

De meeste advertenties hebben hetzelfde aantal woorden als de huidige of als die van een kort bericht; een enkele maal zijn zij wat groter. De advertentie die aanleiding tot dit artikel was, is van een recordgrootte: ruim vijfhonderd woorden. Ofschoon de advertentie een officieel karakter heeft, is de inhoud volledig te vergelijken met een bericht uit de moderne sensatiepers. Vanwege de officiële achtergrond is het echter ook een historische bron, waardoor een bericht erover past in *FleHITE*. Het is een bijdrage tot de 'petite histoire' van Amersfoort en zij vult andere bronnen aan met details die men elders niet vindt.

In 1686 werd in Amersfoort een Evangelisch Lutherse Gemeente gesticht. In 1704 werd de eerste predikant, ds. Wilhelm Georg Scheibler, opgevolgd door de van monnik dominee geworden, Johannes Christophorus Faber. Hij was nauwelijks een jaar in functie toen in 1705 de bliksem in de kerk aan de Langestraat sloeg. Hij pakte het daardoor ontstane vooral financiële probleem energiek aan. Met toestemming van de Magistraat organiseerde hij, naar de gewoonte van die tijd, een loterij. En dan begint de affaire. In januari 1707 verdween hij, zijn vrouw (en volgens onze stadshistoricus Van Bommel ook zijn kinderen) achterlatend, met de noorderzon: richting Osnab-

rück. Over die plaats reed de postwagen Naarden, Amersfoort, Hannover. Als collecteur van de loterij en ook persoonlijk was hem geld toevertrouwd, terwijl verschillende door hem gemaakte schulden onbetaald waren gebleven. De Amersfoortse 'Heeren van de Geregte' wensten hem gaarne te zien. Om hem in handen te krijgen plaatste het Gerecht in de *Amsterdamse Donderdaegse Courant* van 10 februari 1707 eerst een kleine advertentie. In het kort werden Faber's zonden beschreven en degene die hem in handen van het gerecht wist te spelen kon op een beloning van honderd zilveren ducats rekenen, terwijl de naam van de aanbinger geheim zou blijven. Deze eerste oproep had geen succes, want een week later, op 17 februari, plaatsten de

Amersfoortse autoriteiten een nieuwe, nu zeer lange en de details niet schuwende, opsporingsadvertentie in de *Amsterdamse Donderdaegse Courant*. Zij voegden er een uitgebreide, levendige, persoonsbeschrijving aan toe. Hij is 'oud ontrent 40 jaren, grof en lang van persoon, regt op zijn lyf gaende, pokdalig van aengesigt'. Als een soort koffer heeft hij bij zich 'een ligte grauwe mantelsak met kopere knopen van binnen hol, met groote knoopgaten, gestikt met geele zyde, de knopen en knoopgaten dubbelt, de mantelsak van binnen gevoert met linnen, en tusschen beyde om niet te doorregenen gewast (met bijenwas geïmpregneerd) linnen'. Op zijn hoofd heeft hij 'een karpootsmuts (muts van ruige/grove stof) van rood laken, van binnen gevoert met swart fluweel,

De Lutherse kerk in de Langestraat. Tekening van A. de Haen uit 1729.

Het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht

Brigitta Giesen-Geurts

konnende die, als mense los doet, half wegen ter lyf getrokken, en voor 't aengesigt met lisjes (lusjes) toegedaen worden'. Gewoonlijk draagt hij 'swart kleed en paruyk (pruik)'; op reis draagt hij 'een blauwe mantel met een goud passementje'. Maar er is meer dat de achtervolging wettigt. Kennelijk heeft hij van een aantal leden van de kerkeraad twee blanco wissels gekregen om prijzen uit te kunnen betalen aan de winnaars van de door hem georganiseerde loterij; hij zal die zeker elders te gelde gaan maken. Hoewel dit er niet bij staat zou dat bij een Lutherse zustergemeente in Duitsland kunnen gebeuren. Van de 'Heere Super Intendent tot Osnabrugge' hebben de 'Heeren van de Geregte der stad Amerfoort' bovendien bericht gekregen dat dominee Faber, niettegenstaande hij getrouwd was, zich met een 'een jonge dogter' had geëngaageerd. Er had reeds driemaal een afkondiging van de kansel te Osnabrück plaats gevonden en het huwelijk zou zeker hebben plaats gevonden als de Super Intendent niet zo koppig was geweest om naar een bericht van afkondiging te Amersfoort te blijven vragen. Faber kon deze attestatie niet tonen en zonder nader bericht achter te laten was hij toen uit Osnabrück 'geretireert'. Het Gerecht vond nu dat hij 'ten exempel' moest worden gestraft, maar bovenal wilde men het geld terugzien en er voor zorgen dat de stad niet opgescheept werd met de zorg voor de in de steek gelaten echtgenote en haar kinderen! De premie van honderd zilveren ducats bleef staan en als de aanbinger dat wilde, zou zijn naam niet bekend gemaakt worden; de gebruikelijke formule bij dit soort advertenties. Ten overvloede waarschuwde de 'Heeren van den Geregte' dat degenen, waar ze ook wonen, die de wissels helpen te gelde te maken, zelf geen geld terugkrijgen. Integendeel, zij zullen enige Amerfoorters schadeloos moeten stellen. Ondanks het feit dat de advertentie op 1

maart 1707 nog eens herhaald werd, kwam dominee Faber niet meer boven water. Pas op 1 februari 1713 blijkt de affaire uit de wereld; de weduwe van een van de onvoorzichtige kerkeraadsleden blijkt de schuld dan te hebben overgenomen.

Twee justitiële dienaars in de fout

Ook binnen het justitiële apparaat van Amersfoort zelf gebeurde, getuige het volgende, wel eens een ongerechtigheid. Op 29 maart 1708, ruim een jaar na het gebeurde met dominee Faber, verscheen er in de *Amsterdamse Donderdaegse Courant* een advertentie waarin de Heren van het Gerecht, voor 100 zilveren ducats, opsporing en voorgeleiding verzochten van twee van hun medewerkers: Lubbert Janssen en Henrik Aertsen van Oudenaller, alias Henrik de Clop. De 'eerste (was) kort en dik van persoon, bol van aengesigt met pokdalen, kort gekroest hair, en den tweede wat langer van persoon, dog dunder en agter een buchel of hoge rug, en sluyk hair, elk ontrent 40 en 50 jaer'. Wat was er gebeurd? Op 8 maart, drie weken voor de advertentie verscheen, hadden zij een zekere, in Genua geboren, Augustinus Bianchetus bij de poort van Amersfoort gevangen genomen en in het cachot geworpen. Tot zover was alles in zekere zin misschien normaal; dit kon een reiziger hier in de 18de eeuw overkomen. Deze Genues had hier te lande, op niet in de advertentie vermelde wijze, geld bijeengebracht. Het zo verzamelde bedrag zou als losgeld moeten dienen ter bevrijding van zijn broeders, echte of stadgenoten, die onder het Turkse juk op de galeien zuchtten. Misschien kon hij dit geld niet goed verantwoorden of waren er bij de poort taalmoeilijkheden ontstaan. Hoe het ook zij, en hier ging het fout, in de gevangenis hadden de cipiers Lubbert en Henrik de zo onfortuinlijke reiziger van ongeveer 600 gulden goud ontdaan. Na hun euveldaad hadden ze

de benen uit Amersfoort genomen. Het Gerecht wilde kennelijk de eer van Amersfoort redden en plaatste een advertentie ter opsporing van zijn diennaren. Deze is niet meer herhaald, mogelijk een goed teken. Ik hoop dat Augustinus de weg naar zijn broeders, met het losgeld, heeft kunnen vervolgen.

Literatuur

- A. van Bommel, *Beschrijving der stad Amersfoort*, Utrecht 1760, p. 167.
- 300 jaar Evangelisch Lutherse Kerk Langestraat Amersfoort*, Amersfoort 1986, pp. 19-20.
- Amsterdamse Donderdaegse Courant* 10-2-1707 (no. 18)
- Amsterdamse Donderdaegse Courant* 17-2-1707 (no. 21)
- Amsterdamse Dinsdaegse Courant* 1-3-1707 (no. 26)
- Amsterdamse Donderdaegse Courant* 29-3-1708 (no. 38).

Monumentencommissie Flehite

In 1991 bestond de monumentencommissie van de Oudheidkundige Vereniging Flehite 25 jaar. De monumentencommissie adviseert het bestuur van de Oudheidkundige Vereniging Flehite bij activiteiten die betrekking hebben op kunsthistorische en bouwkundige monumenten, alsmede stads- en landschapsstructuren (uit alle perioden) in de gouw Flehite. Het 25-jarig bestaan was voor de monumentencommissie aanleiding om terug te kijken op het verleden, maar tevens om nieuwe initiatieven te ontwikkelen. Onder andere werd het idee gelanceerd om meer gebruik te gaan maken van het blad *Flehite*. Het resultaat hiervan is een aparte 'rubriek' voor de monumentencommissie, waarin artikelen en mededelingen zullen verschijnen die passen bij haar werkveld.

In september 1988 is in de provincie Utrecht het MIP, het Monumenten Inventarisatie Project, van start gegaan. Het MIP is een initiatief van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. De voornaamste doelstelling van het project is de inventarisatie en beschrijving van de Nederlandse architectuur en stedenbouw uit de periode 1850-1940. Het MIP moet medio 1992 zijn afgerond. Daarna zal het MSP, het Monumenten Selectie Project, van start gaan. In het MSP zal ongeveer 10% van de beschreven gebouwen uit het MIP-bestand worden voorgedragen voor Rijksbescherming. Evenals het MIP zal het MSP decentraal worden uitgevoerd door de provincies en de vier grote steden. In enkele provincies is reeds gestart met proefprojecten voor het MSP.

Organisatie

In de provincie Utrecht berust de uitvoering van het MIP bij het bureau

Stads- en Dorpvernieuwing van de provinciale dienst Ruimte en Groen. Projectleider van het Utrechtse MIP-team is drs. R. K. M. Blijdenstein. Nu het einde van het project nadert, is het team wat kleiner, maar gedurende de eerste twee jaar werd de uitvoering in de praktijk verricht door acht mensen. Twee historisch geografen verzorgden de zogenaamde regio- en gebiedsbeschrijvingen. De gebouwde objecten zijn beschreven en gefotografeerd door drie architectuurhistorici en een architect. Momenteel zijn er twee administratieve krachten aan het project verbonden, die alle verzamelde gegevens in de computer opslaan. In tegenstelling tot de meeste andere provincies, wordt in de provincie Utrecht niet alleen de periode 1850-1940 bestudeerd. Ook de architectuur en stedenbouw vóór die periode en (in bijzondere gevallen) van ná 1940 komen aan bod. Zodoende krijgt men een uniform totaaloverzicht per gebied. Een bijkomend voordeel is, dat de betreffende gemeenten en bewoners van te beschrijven panden maar één keer te hoeven worden 'lastig gevallen'.

Werkwijze

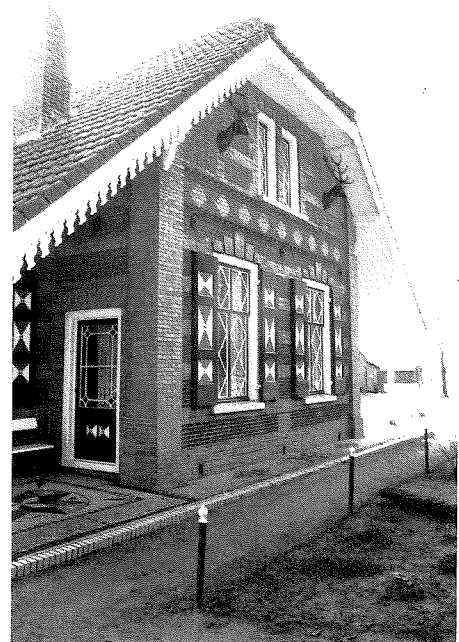
Om efficiënt te kunnen werken is de provincie ingedeeld in vijf regio's: de stad Utrecht (waar het MIP door de gemeente is uitgevoerd), het Rivierkleigebied, de Utrechtse Heuvelrug, het Eemland- en Valleigebied en het Veenweidegebied. De werkwijze per regio is steeds dezelfde. Als eersten maken de historisch geografen een regiobeschrijving. In deze historische ontwikkelingschets ligt de nadruk op de ruimtelijke ontwikkelingen in de regio. Het ontstaan van de nederzettingen en de daaruit voortvloeiende stedenbouwkundige ontwikkelingen nemen een belangrijke plaats in. Ook de bodemgesteldheid, vroegste bewoning, infrastructuur en grondgebruik komen aan de orde. Analooq aan de opzet van de regiobeschrijving wordt per gemeente een historische schets gemaakt. Deze zogenaamde

'gebiedsbeschrijving' gaat dieper in op de plaatselijke ontwikkelingen. Gewapend met deze kennis kan de beschrijver van de gebouwde objecten in 'zijn' gemeente op pad. Hij maakt een brede selectie van interessante bouwwerken. Kastelen, woonhuizen, fabrieken, watertorens, boerderijen, sluizen, gedenkbanken: alles wordt beschreven en gefotografeerd. Voor het noodzakelijke historische materiaal over de bouwwerken (bouwjaar, architect, oorspronkelijke functie) wordt onderzoek gedaan in het gemeente-archief en contact gezocht met eigenaren en historische verenigingen. De tijd is te kort om diepgravend onderzoek te doen. Toch komen de belangrijkste gegevens meestal 'boven water'. De laatste stap in het geheel is het maken van waarderingen van gebouwen en gebieden. Ter advisering aan de gemeenten en als 'voorschot' op het MSP worden de gebouwde objecten met behulp van een speciaal ontwikkeld selectiestelsel ingedeeld in de categorie 1 (monumentaal) 2 (beeldbepalend) en 3 (beeldondersteunend). Ook wijzen de historisch geograaf en objectbeschrijver in onderling overleg 'gebieden met bijzondere waarden' aan. In dergelijke gebieden zien we een concentratie van interessante stedenbouwkundige ontwikkelingen en waardevolle bebouwing. Te denken valt bijvoorbeeld aan een aaneengesloten strook van landgoederen of een boerderijenlint waar de weg nog haar oorspronkelijke breedte heeft en de erfindelingen niet zijn aangetast. Ook een woonwijk die volgens een bijzonder stedenbouwkundig plan is opgezet, kan als waardevol worden aangewezen. De verzamelde gegevens worden per gemeente vastgelegd in ambtelijke rapporten. In een aantal gevallen stellen de gemeenten bovendien geld beschikbaar voor het maken van een boek, waarin de onderzoeksresultaten op prettige wijze aan het publiek worden gepresenteerd. In de serie *'Monumenten Inventarisatie Provincie Utrecht'* zijn inmiddels verschenen: Houten (2 delen), Bunnik, IJs-

selstein, Langbroek en Wijk bij Duurstede. De deeltjes Cothen, Montfoort en Veenendaal staan op stapel.

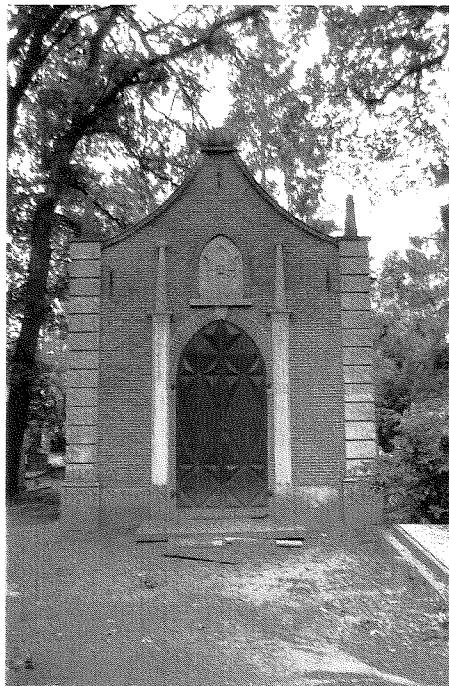
Enkele voorbeelden uit de gouw Flehite

Nu het 'veldwerk' in de Utrechtse MIP-regio's nagenoeg is afgerond, leek het een goed idee om aan de lezers van dit blad een aantal interessante gebouwen te laten zien. De selectie is gemaakt door de leden van het MIP-team zelf. Er is speciaal gekozen voor gebouwen uit de regio's Utrechtse Heuvelrug en Eemland- en Valleigebied. Deze regio's vallen namelijk binnen de grenzen van de Frankische gouw (provincie) Flehite, waaraan de vereniging haar naam ontleent. De gebouwen stammen allemaal uit de MIP-periode 1850-1940. Met de selectie wordt geprobeerd een beeld te schetsen van de veelheid aan bouwtypen en bouwstijlen, die kenmerkend zijn voor deze tijd van grote veranderingen.

Leusden, Stoutenburgerlaan 9.

Leusden, Stoutenburgerlaan 9: langhuisboerderij. Deze schitterend gedetailleerde langhuisboerderij staat op het oude landgoed Stoutenburg, dat als wandelgebied voor het publiek is opengesteld. Let op de hertekoppen en de oorspronkelijke keienbestrating aan de voorzijde! Onderaan, in het midden van de voorgevel bevindt zich een gevelsteen met de tekst: 'Den eersten steen gelegd door Johannes Luden Oud 10 jaar den 6 july 1870'. De familie Luden was destijds eigenaar van het landgoed Stoutenburg.

Doorn, baar- en knekelhuisje.

Doorn, Amersfoortseweg, Oude Algemene Begraafplaats: baar- en knekelhuisje. Ten gevolge van de Begraveniswet mocht vanaf 1829 niet meer binnen kerken e.d. begraven worden. Hierdoor ontstond in de tweede helft van de 19de eeuw een groot aantal nieuwe begraafplaatsen. Het baar- en knekelhuisje van de Oude Algemene Begraafplaats in Doorn

dateert uit 1873 en toont een combinatie van neo-gotische en neo-classicistische elementen. Het nisje met doods-hoofd wijst duidelijk op de functie van het gebouwtje.

Woudenberg, jachtkamer De Boom.

Woudenberg, Geeresteinselaan 79-81: jachtkamer met koetshuis van huis De Boom. In 1879 werd dit jachthuis met koetshuis gebouwd. Het maakt onderdeel uit van landgoed De Boom, waarvan het hoofdgebouw op grondgebied van de gemeente Leusden staat. Uniek is vooral het interieur van de jachtkamer, dat nog geheel in oorspronkelijke staat verkeert. Het houtsnijwerk met jachtaferelen werd gemaakt door de timmerman Jan Pothoven.

Baarn, villa Berg en Dal.

Baarn, Van Lennepaan 12: villa Berg en Dal.

Deze villa werd in 1890 ontworpen en zou een imitatie van een jachtslot moeten verbeelden. De architecten Van Rossum en Van Vught hebben bij het ontwerp gebruik gemaakt van de fundamentelementen van een huis uit 1841. Villa Berg en Dal is zeer rijk voorzien van neo-renaisance-elementen als banden, waterlijsten en een trapgevel met klauwstukken. Ook de hoektoren is geïnspireerd op Oud-Hollandse voorbeelden. De villa wordt omgeven door een landschappelijke tuin met een fraai hekwerk.

Veenendaal, Kerkewijk 11: Panter Sigarenfabriek.

Typend voor de tweede helft van de 19de eeuw is de opkomst van de industrie. Bij de oudste fabrieksgebouwen werd veel aandacht besteed aan de detaillering. Het oudste gedeelte van de Panter Sigarenfabriek in Veenendaal werd in 1899 gebouwd in opdracht van de N.V. Rhenense Cravatten- en Confectiefabriek. De voorgevel is versierd met gele steen en geprofileerde banden. De functie als sigarenfabriek is afleesbaar aan de glas-in-lood vensters rechts in de voorgevel. Hierin zijn gestyleerde tabaksbladeren te zien. Typend voor de jongere gedeelten van de fabriek (uit omstreeks 1920) zijn de zaag- of shedaken, een 'moderne' uitvinding die zorgde voor een maximale toetreding van licht in de fabriekshal.

Veenendaal, Panter Sigarenfabriek.

Maarn, Oude Maarnsegrindweg 26: het Huis te Maarn.

Het Huis te Maarn werd in 1861 ontworpen door architect Jan Stuyt. Het was aanvankelijk het jacht- en zomerverblijf voor de familie Blijdenstein-Van Heek. Later werd het permanent bewoond. Dit fraai op de top van een heuvel gelegen landhuis is gebouwd in neo-classicistische stijl. Een prachtige ruimte in het interieur is de ovale hal. Het Huis te Maarn vertoont veel overeenkomsten met de villa's van Twentse textielfabrikanten. Dit is geen toeval, gezien het feit dat de opdrachtgevers ook tot deze fabrikantenfamilies behoorden.

Maarn, Huis te Maarn.

Driebergen, Hoofdstraat 76: villa Eikenhoven.

Deze villa werd ontworpen door de Amsterdamse architect W. Noorlander.

Driebergen, villa Eikenhoven.

Het is een fraai voorbeeld van de plastische baksteen-architectuur, die Amsterdamse School-stijl wordt genoemd en rond 1912 ontstond. Eikenhoven, dat uit 1916 dateert, is dus een zeer vroeg voorbeeld van Amsterdamse School-architectuur 'in de provincie'. Zowel het exterieur als het interieur van de Driebergse villa verkeren nog in de oorspronkelijke staat. Let op de fraaie typografie van de naam Eikenhoven boven de hoofden-tree!

Soest, Prins Bernardlaan 43: kleine villa. Op het eerste gezicht lijkt deze kleine villa, die in 1920 werd gebouwd in opdracht van de oud reserve-kapitein der genie W. H. Doorman, niet erg bijzonder. Bij nadere inspectie blijkt het huis echter geheel opgetrokken uit gewapend beton! Het is daarmee een voorbeeld van een vroege toepassing van deze nieuwe techniek.

Soest, Prins Bernhardlaan 43.

Rhenen, Herenstraat 63: landhuis van Hildo Krop. Dit landhuis, dat opvallend overhoeks op het perceel is geplaatst, is ontworpen door de beroemde Amsterdamse beeldhouwer Hildo Krop. Het huis is gebouwd voor Krop's zuster en zwager, de heer en mevrouw Van Wijngaarden-Krop. Bijzonder aan het huis is het contrast tussen de robuuste, geometrische voorzijde en de veelhoekige, gebogen achterzijde. De plastische vormgeving van met name de achterkant verradt

duidelijk de invloed van de Amsterdamse School-architectuur. Als stadsbeeldhouwer van Amsterdam maakte Krop deel uit van deze stroming. Hoewel het huis van binnen gemoderniseerd is, is het vaste meubilair (ook naar ontwerp van Krop) nog grotendeels aanwezig.

Amersfoort, Utrechtseweg 375: Nieuw-Zakelijke villa. In deze uit 1937 daterende villa is de invloed van de Nieuw-Zakelijke Bouwstijl evident. Platte daken, licht gekleurde gevels en veel glas zijn kenmerkende elementen. Opvallend aan deze villa van het Amersfoortse architectenbureau Johannes H. Blom, is de torenvormige hoekpartij.

Bilthoven, Oranje-Nassau-School.

Rhenen, Herenstraat 63.

Bilthoven, Soestdijkseweg-Zuid 208: Oranje-Nassau-School. Deze uit 1930 daterende openbare school voor lager onderwijs valt op door het monumentale, laag doorlopende rieten dak. In het ontwerp is de invloed van de beroemde Amerikaanse architect Frank Lloyd Wright onmiskenbaar. Opvallend is overigens het contrast tussen de gesloten voorgevel en de achtergevel, waar het dak veel hoger begint en ruimte biedt aan grote schoolramen. De school werd ontworpen door A. F. Geerars, die tevens gemeente hoofdopzichter was. Uitvoerder was J. de Jager, aannemer uit Huizen.

Amersfoort, Utrechtseweg 375.

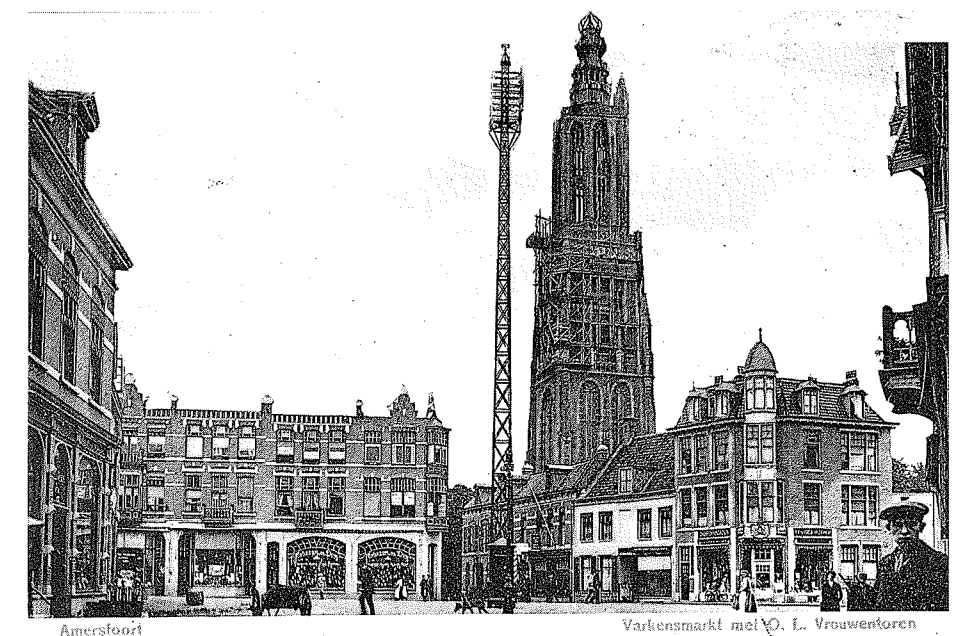
Dit jaar wordt er op verschillende wijzen extra aandacht besteed aan de Utrechtse tuinen. Reden voor Flehite om uit de rijke eigen verzameling tekeningen en prenten een keuze te maken voor een agenda met als thema: Utrechtse tuinen. Circa drie eeuwen tuingeschiedenis laten zich in deze agenda volgen. In de 17de eeuw wist Everard Meyster niet alleen met de Amersfoortse kei de nodige opschudding te weeg te brengen. Ook op het gebied van tuinen wist hij voor de nodige sensatie te zorgen. Hij ontwierp een fantastische tuin/doolhof Dool-om-Berg en zijn Amersfoortse landgoed doopte hij Nimmerdor omdat hij er als een der eersten in ons land de altijd groene sparren plantte. Om dat feit nog eens te onderstrepen liet hij een boekje over zijn landgoed en tuin in groene inkt drukken! Maar Meyster was niet de enige. Veel van zijn tijdgenoten en ook de bewoners van talloze buitenplaatsen en kastelen in de daarop volgende eeuwen maakten Utrecht tot een tuinenprovincie bij uitstek. Dankzij publikaties als 'De zegepraalende Vecht' met de gravures van Daniël Stoopendaal uit 1719 kunnen wij ons gelukkig nog steeds een beeld vormen van de prachtige formele tuinen die in de 17de en 18de eeuw langs de Vecht werden aangelegd. Maar ook elders, langs de Utrechtse Heuvelrug, beleefden de tuinarchitecten gouden tijden. De indrukwekkende tuin van kasteel Heemstede te Houten was daar één van de opmerkelijke voorbeelden van. Maar ook tuinen zijn aan mode onderhevig. Op het eind van de 18de en aan het begin van de 19de eeuw bracht de Engelse landschapstuin ingrijpende veranderingen. De perken en rechte lanen maakten plaats voor groene boomgroepen, slingerpaden en vijvers. Gelukkig werden heel veel van deze tuinen getekend door P. J. Lutgers (1808-1874). De toen nog vrij nieuwe druktechniek van de litho zorgde daarna voor een ruime verspreiding.

De tijd van de grote tuinontwerpen is vrijwel verleden tijd. Het zijn nu de privétuinen in een stad en dorp die met veel liefde en inventiviteit door zeer velen worden gekoesterd. Want ook al is de 'echte' natuur ver weg, in de eigen tuin wordt net als vroeger in het groot een eigen wereld geschapen waar de stenen bebouwing terugwijkt voor bloemen en planten.

De agenda kost f24,50 en is verkrijgbaar in Museum Flehite en bij de VVV.

Max Cramer en Monique Krauwer (red.), *Amersfoort goed bekeken: monumentenzorg in de negentiger jaren*, Amersfoort 1991, 188 p., ISBN 90-74176-01-1, f15,-.

Na een Voorwoord van Fons Asselbergs, wethouder voor Monumentenzorg enz., volgt een Inleiding, waarin o.a. wordt gewezen op het feit dat tegenwoordig monumentenzorg niet alleen maar de grote monumenten der architectuur omvat, maar ook de kwaliteit van het gehele bebouwde milieu. Zij is thans een integraal onderdeel van de ruimtelijke ordening. Bovendien krijgen ook de 'jonge monumenten' aandacht. Hoofdstuk 2 biedt Terugblik Monumentenbeleid 1980-1990. Het uitgangspunt van dit beleid was de nota 'Vooruitstrevend behoud', in 1979 door de Raad aanvaard. Hierbij valt de nadruk op de inventarisatie van monumenten in

In 1932 kwam de restauratie van de O.L.V.-toren na 23 jaar gereed. Totale kosten f800.000,00. Nu staat de toren wederom aan de vooravond van een grote restauratie, die meer dan 10 miljoen zal gaan kosten.

Amersfoort en Hoogland vóór 1940, de Herziene Monumentenlijst en de Binnenstad als beschermd stadsgezicht. Ook de stadsarcheologie wordt steeds meer in het beleid betrokken.

Hoofdstuk 3 gaat nader in op de Amersfoortse Binnenstad als beschermd stadsgezicht. Op verzoek van het Gemeentebestuur startte Monumentenzorg in 1976 met de inventarisatie van de monumenten aldaar. Hier bevindt zich ook een overzicht van de ontwikkeling der binnenstad, waaruit blijkt dat de wegenstructuur tussen ca. 1560 (plattegrond Van Deventer) en ca. 1850 (plattegrond van Thomkins, 1846) weinig verandering heeft ondergaan. Om de dynamiek te waarborgen wordt een viertal bestemmingsplannen opgesteld, die bouwvergunningen in nieuwbouwprojecten bepalen: inrichting van de openbare ruimte, de stadsverlichting c.a., de groenstructuren.

Hoofdstuk 4 bevat een beschouwing over inventarisatie en documentatie, het gevolgde systeem, het architectuuronderzoek over 1850-1940, de maatstaven die daarbij worden aangelegd.

In hoofdstuk 5 wordt de problematiek van de restauraties behandeld, zoals de 'herbouw' van onherstelbaar vervallen panden.

Hoofdstuk 6 omvat het gehele gebied van de (stads-)archeologie, met een overzicht van de resultaten hiervan te Amersfoort sedert 1984, toen de stadsarcheologie werd aangesteld.

Dan komt in hoofdstuk 7 de wet- en regelgeving ter sprake, zoals de Monumentenwet 1988, de Gemeentelijke Monumentenverordeningen en hun onderlinge verhouding.

Hoofdstuk 8 behandelt het vraagstuk van de financiering. Hierbij bevindt zich een begroting van de uitgaven der gemeente Amersfoort over 1990-1995, alsook subsidies van Rijksweg.

Hoofdstuk 9 geeft informatie over monumentenzorg en archeologie, hoofdstuk 10 over beleidsvoorstellen op dit gebied voor de periode 1991-2000. De daarop volgende hoofdstukken

behandelen allerlei onderwerpen betreffende restauraties, stadsgezichten, beeldbepalende panden, klein herstel e.d.m. Vanaf hoofdstuk 24 zijn de letterlijke teksten van wettelijke bepalingen afgedrukt. Hoofdstuk 24 bevat de tekst van de Monumentenwet 1988, hoofdstuk 25 die van de Monumentenverordening der gemeente Amersfoort 1986/1990, met toelichting. En dan volgen nog een aantal teksten van allerhande uitvoerende maatregelen van rijks- en gemeentewege. Hoofdstuk 30 is de Monumentenlijst van Amersfoort, hoofdstuk 31 de lijst van stadsgezichten, hoofdstuk 33 de lijst van restauraties, uitgevoerd tussen 1979 en 1991.

Men ziet uit bovenstaande (onvolledige) opsomming dat men in dit boekwerk alles kan vinden wat betrekking heeft op restauraties, stadsherstel, opgravingen enz. Uitstekend verzorgd, slechts één kleine opmerking: op p. 28 wordt bij de afbeelding van 't Zand gezegd dat dit deel uitmaakte van de 'buitensingel', lees 'binnensingel'.

Laetitia M. L. van Rijckevorsel, *De Stichting 'De Poth': een lange geschiedenis in kort bestek*, Amersfoort 1990, 48 p., ill., f 12,90.

Dit werk voldoet ongetwijfeld aan een bestaande behoefte. Het is immers vrij lang geleden dat een algemeen werk over de geschiedenis van deze instelling verscheen. Ik noem hier slechts J. van der Leeuw, *Het gesticht* enz. (Amersfoort 1898), vervolgd door Johs. Knoppers over de jaren 1900-1939 (Amersfoort 1940), en vooral het themanummer door verschillende auteurs van *Flehite* 6, nr. 4 (dec. 1974), dat ook afzonderlijk is verschenen (Amersfoort, De Poth, 1974). Voorts beschikken wij over artikelen die afzonderlijke aspecten van deze stichting en haar gebouwen (met inhoud) behandelen; een aantal hiervan kan men vinden in de bibliografie van genoemd *Flehite*-nummer, p. 79-80 (afzonderlijke uitgave p. 31-32). Na bespreking van de oorsprong van de

stichting volgen verschillende onderwerpen, zoals de pelgrims naar O.L. Vrouwe van Amersfoort, die in het Wandelhuis aan de Langestraat onderdak vonden, het Pesthuis, de St.-Rochuskapel, de Pothbroeders, de Celzusters, de uitdelingen van voedsel aan behoeftigen, de proveniers, het bestuur, de bezittingen van gebouwen en landerijen, de inkomsten enz. Het spreekt vanzelf dat de geschiedenis tot op heden doorloopt, zodat het werk tevens een aanvulling vormt op bovengenoemde literatuur. Helaas ontbreekt een literatuurlijst. Op p. 12, 1ste kolom, regel 8, zal met 'veertiende eeuw' wel 'vijftiende eeuw' zijn bedoeld. De afbeeldingen uit Museum Flehite en het archief van De Poth zijn uitstekend gereproduceerd, evenals de foto's van Studio van Leuven. Het boek ziet er aldus, mede door het fraaie zetwerk, lithografie enz. van De Boer-Cuperus, zeer aantrekkelijk uit.

J.H.

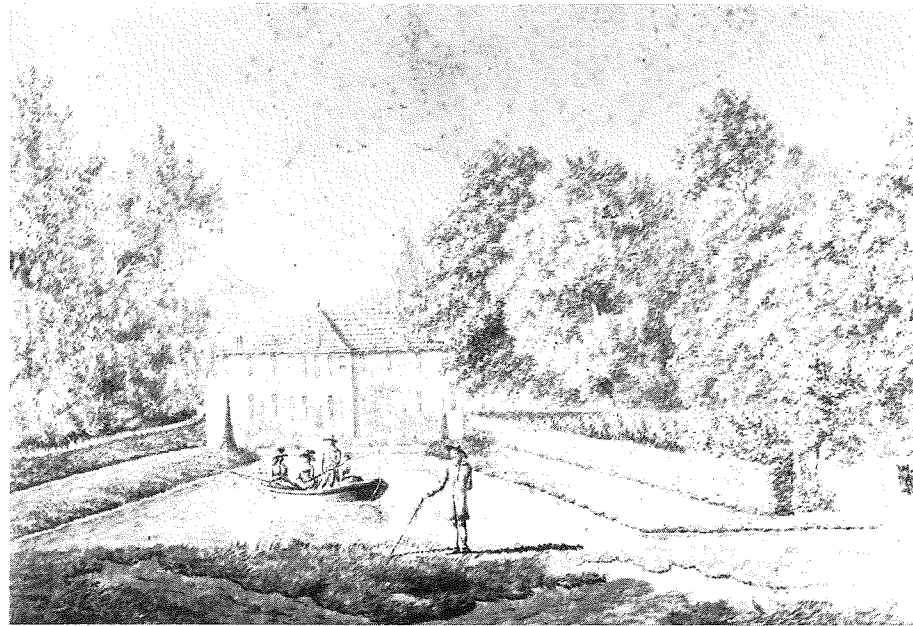
Willem Meuleman, *Brand Overeem* en Dirk-Jan Stip, *Met het oog op Amersfoort*, *Fotojaarboek '91*, Amersfoort 1991, 140 blz., ill.

Het is nu voor de vierde maal, dat de Amersfoortse Courant een fotojaarboek uitgeeft. Geen chronologische beelden van de 'historische' gebeurtenissen in de stad maar primair impressies van personen en stadsgezichten.

Een vaak indrukwekkende fotografische visie op de meer alledaagse kanten van het stadsgebeuren. Aan ingrijpende veranderingen zowel in het centraal stadsgebied als in het buitengebied is ruime aandacht besteed.

Daarnaast vele portretten van markante en minder markante stadsbewoners. De begeleidende teksten zijn helder en informatief.

Alleen zal in plaats van de op blz. 14 genoemde 17de eeuwse schilder Jacob van Ruysdael wel de bekende schilder van ijsgezichten Avercamp bedoeld zijn.

Huis Randenbroek. Laat 18de eeuwse tekening.

Tot nog een cetero censeo. Bij een eerdere bespreking van een ander deel in deze serie wezen wij erop dat een beknopt chronologisch overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen van het desbetreffende jaar de waarde van het boek zou vergroten. Wij handhaven deze mening.

B.G.J.E.

W. J. van Hoorn, *Een hofstede genaamd Randenbroek: van leengoed tot stadspark*, Amersfoort (Uitgeverij Bekking) 1991, 125 p., ill., (Amersfortia Reeks, dl. 7), ISBN 90-6109-2000, f 24,50,-.

Na de inleiding, waarin ligging en naam van Randenbroek ter sprake komen, volgt een hoofdstuk over de vroegste geschiedenis van het landgoed. Hoewel hiervan geen schriftelijke bewijzen voorhanden zijn is het waarschijnlijk dat het vanouds eigendom was van het bisdom Utrecht en, naast vele andere goederen in de omgeving, in leen werd gehouden door de heren van Amersfoort. Na de 'grote uitverkoop' van de Amersfoorts/Stoutenburgse bezittingen in het begin van de 14de eeuw treffen wij als leenman Arnoud van IJsselstein aan. De burgemeester van Amersfoort (d.w.z. de stad) verwierf het leen in 1349. In 1405 werd het echter verkocht aan de Amsterdamse bankier-koopman Willem Eggert. Na diens dood in 1417 kwam het in handen van zijn zwager Willem de Grebber. Uit een tak van diens nako-

melingen stamde de moeder van Jacob van Campen. De laatste werd na de dood van zijn moeder in 1626 met Randenbroek beleend. Uitvoerig worden de bijzonderheden en lotgevallen van het landgoed behandeld, zoals zij blijken uit het huisarchief van Randenbroek, thans in bewaring op het Gemeentearchief van Amersfoort, en uit andere archieven aldaar, op het Rijksarchief in Utrecht en het Gemeentearchief van Haarlem. Uit 1562 stamt een zeer interessant kaartje van het landgoed, dat op p. 17 is afgedrukt.

Over Van Campen zijn over het algemeen weinig schriftelijke bescheiden overgeleverd. Dit geldt ook voor zijn verblijf op Randenbroek, maar niettemin krijgt men een aardig beeld hiervan door de gegevens die Van Hoorn uit de archieven heeft geput. Voor belangstellenden in de historische typografie van Amersfoort en omstreken zijn de gegevens over Van Campens activiteiten als grondbezitter van groot belang. Ik vermeld slechts de verbinding van de Bisschopsweg met de Heiligenbergerweg, het 'rechttrekken' van laatstgenoemde weg door St.-Bararakamp, waarvan thans nog de sporen ter plaatse merkbaar zijn, het doortrekken van deze weg naar de Heiligenberg, de schapendrift over Metgensbleek, de Zwarteweg naar Hamersveld enz. Maar ook allerlei activiteiten van agrarisch karakter zal de belangstellende boeien. Bijvoorbeeld Van Campen als boomkweker: de

notenbomen die de Magistraat van Amersfoort in 1635 op 't Zand (de gedempte St.-Aagtingsingel, tussen de Bloemendalse Binnenpoort en Het Spui) liet planten werden door hem geleverd!

De beroemde plantkundige, schilder enz. Johan Brosterhuysen bezocht veelvuldig Randenbroek en blijkt ook te Amersfoort te hebben gewoond. De herbouw van het huis Randenbroek na de brand tijdens de Duitse bezetting van 1629 wordt met verwijzing naar Amersfoortse archivalia bevestigd. In dit verband is van belang de bevestiging van het verhaal van Christiaan Bor in zijn boek over 's-Hertogenbosch inzake het verblijf van Montecuculi te Amersfoort in genoemd jaar (niet in het huis Randenbroek, doch in een herberg op Metgensbleek!).

Voorts wordt behandeld de verwerving door Van Campen van de Kattekampen in de jaren 1635-1641, de vergraving van de Bisschopsweg, die nu dwars door zijn grondgebied liep, hetgeen meningsverschillen met het stadsbestuur over het publieke gebruik en het onderhoud daartoe met zich medebracht.

Van Campens bemoeienis als 'architect' met Amersfoortse aangelegenheden is tamelijk bescheiden geweest: de verbouwing van de Koppelpoort in 1645, het herstel van de torenspits van de O.L. Vrouwetoren na de blikseminslag van 1651 en een ontwerp voor de stenen brug aan het eind van het Spui bij 't Kroontje in 1654. Ook ontwierp hij lichtkronen voor de St.-Joriskerk. Vermeldenswaard is de inventarisatie en taxatie in 1655 van de schilderijen der 'Arundel-collectie' door Van Campen, samen met Paulus Bor en Matthias Withoos, in verband met een geschil tussen de erfgenamen van Thomas Howard, graaf van Arundel († 1646) en diens weduwe, die van 1649 tot 1653 te Amersfoort had gewoond en in 1654 overleed.

Als katholiek was Van Campen uitgesloten van overheidsfuncties, doch dit werd soepel toegepast in die zin dat hij

lid kon zijn van het in 1634 opgerichte college van Heemraden over de Vrijheid der stad, terwijl hij namens de geërfden in de genoemde Vrijheid zitting had in het College van Gecommitteerden tot de Directie van de Slaperdijk. (Men houde in het oog dat hij deze functies vervulde als grondbezitter, dus deels privaatrechtelijk, deels publiekrechtelijk, een rechtsfiguur die thans nog in de waterschappen voortleeft). Na het kinderloos overlijden van Jacob van Campen komt het landgoed in handen van de familie Heerman. In het gedeelte dat hierover handelt vindt men zeer interessante en tot dusver vrijwel onbekende gegevens over de aanleg van de weg tussen Randenbroek en Heiligenberg, de weg over Metgensbleek met de brug aldaar over de Heiligenbergerbeek en de kwesties van gebruik en onderhoud. Deze wegen zouden eerst in onze eeuw overheidseigendom worden! Er komen ook nalatenschapsproblemen ter sprake, waarbij allerlei familierelaties en andersoortige betrekkingen aan het licht komen. In 1739 volgt dan de eigendomsovergang van de familie Heerman naar ds. Cornelis de Bruijn, wiens zoon en erfgenaam G. W. van Oosten de Bruijn vooral bekendheid geniet op cultureel gebied, echter niet zozeer te Amersfoort als wel in zijn woonplaats Haarlem. Voor ons is echter van belang zijn relatie tot de Amersfoortse tekenaar en schilder Jordanus Hoorn. De meeste eigenaren blijken in deze tijd niet op Randenbroek gewoond te hebben. Over de gebruikers van huis en park is niet veel bekend, in tegenstelling tot de huurders van de bleekvelden op Kattekampen en Metgensbleek. In 1816 kopen vier personen het land met het huis van de familie Beels om dit te verhuren als sociëteit. Deze instelling huist aldaar tot 1824. Eén der vier eigenaren is de bekende Utrechtse tuinarchitect Hendrik van Lunteren, die reeds ten behoeve van een vorge eigenaar de tuin en het bosgebied in 'Engelse landschapstijl' opnieuw had aangelegd.

De eigenaren en hun lotgevallen in de 19de en 20ste eeuw vormen het laatste onderwerp van het boek. Het betreft o.a. de families Van Hardenbroek van Lockhorst, Tromp van Holst en de laatste bewoners: de familie Vrijdag. Wij lezen over het beheer van de Heiligenbergerweg en Zwartesteeg, die ca. 1900 door de gemeenten Amersfoort en Leusden werden overgenomen, de verwerving van Metgensbleek door Amersfoort ca. 1920 en de bebouwing van de Kattekampen in diezelfde tijd. Een ingang van Randenbroek tegenover de nieuw aangelegde Zwaanstraat kwam tot stand, waarbij het tolhek van de voormalige Utrechtsepoort als toegangshek dienst deed. In 1950 verkocht generaal Vrijdag het goed Randenbroek aan het St. Elisabeth's Gast- of Ziekenhuis. Het ziekenhuis aan de St. Andriessstraat werd te klein en men wilde op Randenbroek een nieuw gebouw neerzetten. Bezwaren van de gemeente leidden tot een andere oplossing: grond ten zuiden van Metgensbleek kwam ter beschikking van St.-Elisabeth, terwijl de gemeente in 1954 Randenbroek aankocht. Het park was voortaan voor het publiek toegankelijk, het huis, gerestaureerd in de jaren 1958-1960, werd voor culturele doeleinden verhuurd. Het werk van Van Hoorn, waarvoor ook diens vrouw Van Hoorn-Koster archiefonderzoek verrichtte, heeft ons over het landgoed en zijn bewoners veel nieuwe gegevens verschaft en talrijke problemen opgelost, terwijl het resultaat in zeer aantrekkelijke vorm de lezer wordt gepresenteerd. Stijl en inhoud zijn uitstekend verzorgd, illustraties en uitvoering zijn instructief en fraai. Drukfouten en andersoortige fouten treft men nauwelijks aan. Op p. 16, 2de kolom, regel 8: 'zuster', moet dat niet zijn: 'tante'? (Zie genealogische bijzonderheden op p. 16 en 124). Noot 47 op p. 120: 'Wuytens', lees 'Weytens'.

J. H.

Max Cramer, *Cahier basisplan bestaand stedelijk gebied: historische wijkanalyse*. Amersfoort (Gemeente, bureau Monumentenzorg) 1991, XVIII, 147 p. ill. f 10,- (heruitgave van de eerste druk van 1986).

De inleiding (van januari 1986) bevat een uiteenzetting van opzet en doel van deze publikatie. Oorspronkelijk maakte dit onderwerp deel uit van een ruimere gemeentelijke publikatie: Cahier basisplan enz. Maar daarin was slechts geringe plaatsruimte voor een historische analyse van de wording der verschillende stadswijken beschikbaar. Daarom werd dit onderwerp uitvoeriger behandeld in een afzonderlijk 'Cahier', dat thans onveranderd is herdrukt. De tekst is dus dezelfde als die van 1986. Aangezien wij toentertijd in ons blad geen bespreking aan dit Cahier hebben gewijld, zullen wij aan deze publikatie alsnog aandacht besteden, temeer daar zij thans voor ieder verkrijgbaar is bij de Gemeentelijke Archiefdienst voor slechts f 10,-. Voordat de deelgebieden worden behandeld, wordt eerst een overzicht gegeven van de ontwikkeling der stad vanaf ca. 1850, de tijd waarin zij voor het eerst sedert de Middeleeuwen zich noemenswaardig begon uit te breiden buiten de voormalige stadsmuren. Hierbij werd gebruik gemaakt van het in 1985 door de afdeling Bouwkunde en Monumentenzorg van Gemeentewerken afgerond project: Inventariseren en documenteren van de Amersfoortse bebouwing, eveneens gebaseerd op onderzoek van Cramer. Het gedeelte over de Binnenstad steunde op het voorstel van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist om de binnenstad tot beschermd stadsgebied aan te wijzen. Volledigheidshalve werden de buitengebieden, dus die buiten de bebouwde kom, als bijlagen opgenomen, zodat dit overzicht het gehele gebied der gemeente omvat. Het algemene gedeelte wordt toegelicht door reproducties van oude en nieuwe kaarten: Van Deventer (ca. 1560), Blaeu

(ca. 1650), Thomkins (1846) en topografische kaarten (1890, 1905, 1920, 1927, 1952, 1962, 1981). Naar deze kaarten wordt soms ook verwezen bij de behandeling der deelgebieden. De ontwikkelingsgeschiedenis der stadswijken wordt vervolgens beschreven in alfabetische volgorde der wijknamen, dus niet naar de ouderdom van hun oorsprong. Elk deelgebied wordt toegelicht door kaarten, waarop met verschillende arceringen wegen, waterlopen en groenstructuren worden aangeduid. De afdeling Stedebouw verzorgde de uitwerking en vormgeving der deelkaarten. Op de fotopagina's bevindt zich een selectie van panden en straatgezichten van cultuurhistorische betekenis. Bovendien wordt de officiële naamgeving der straten enz. bij de oudere wijken Bergkwartier en Nederberg vermeld, met de datums van desbetreffende Raadsbesluiten. Het eerst komt aldus het Bergkwartier ter sprake, vervolgens de Binnenstad, Dorrestein, Koppel, Kruiskamp, Leusderkwartier, Liendert, Nederberg, Randenbroek, Rustenburg, Schothorst, Schuilenburg en Soesterkwartier. De bijlagen bevatten Birkhoven en het 'buitengebied' (Hoogland). In het algemeen wordt slechts de tijd na ca. 1850 behandeld, maar soms wordt teruggegrepen op vroegere ontwikkelingen, zeer ver zelfs bij het laatstgenoemde buitengebied. Zo bezitten wij nu een waardevolle gids voor hen die zich omtrent de ontwikkeling der stedelijke kwartieren willen oriënteren. Dit betekent echter geenszins dat op een en ander geen aanmerkingen zijn te maken. Ik heb hier niet zozeer op het oog de vele drukfouten, die de lezer gemakkelijk kan corrigeren (het is jammer dat deze bij de herdruk niet zijn verbeterd, hetgeen door de huidige offset-druktechniek gemakkelijk kan geschieden). Er zijn echter ook vergissingen die enige verwarring bij de lezer kunnen veroorzaken. Ik noem ze hier in de volgorde van het boek. Pag. 10, 16: 'Javalaan', lees Javastraat.

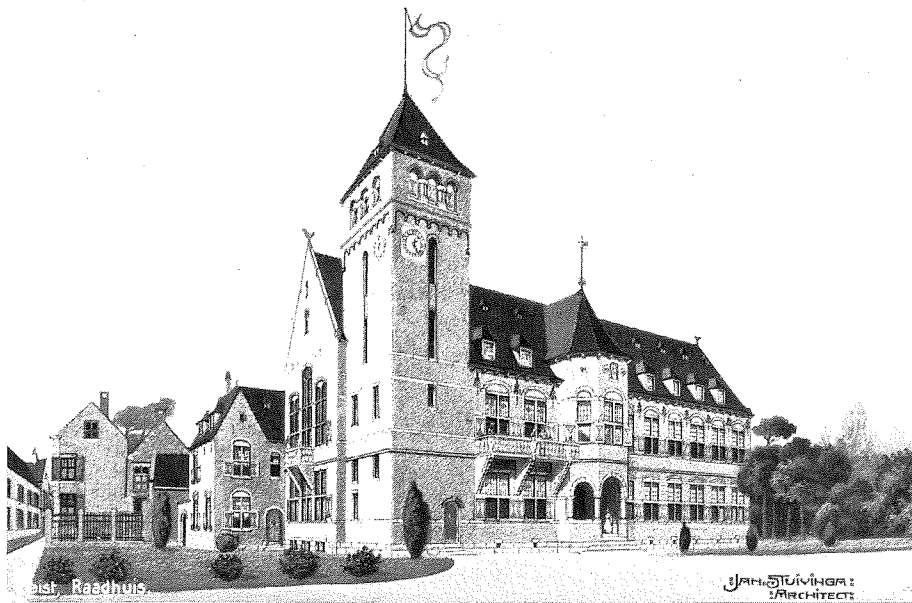
Pag. 15 en elders in de noten: 'Archief Registratuur' is een onjuiste aanduiding. 'Registratuur' heeft als zodanig geen archief. Bedoeld wordt het archief van het (dagelijks) gemeentebestuur (B. en W.), voor zover dit nog niet is overgebracht naar de Gemeentelijke Archiefdienst en onder het beheer van het secretarie-bureau Registratuur staat. Pag. 16 en elders: de naamsaanduiding van straten enz. voordat de officiële naamgeving door de Gemeenteraad eind 19de eeuw gebruikelijk wordt, is zeer wisselend. Op oude kaarten treft men voor een en dezelfde straat enz. verschillende namen aan, b.v. Utrechtseweg en Straatweg naar Utrecht, Voetpad naar Hoevelaken en Lageweg enz. enz. Op pag. 16 ontbreekt de Prins Frederiklaan. Er kan hierbij nog worden opgemerkt dat deze laan ongeveer een gedeelte van de Oude Utrechtseweg volgde. Deze weg raakte buiten gebruik na de aanleg van de 'nieuwe' Utrechtseweg ca. 1650 (zie Amersfoort in prent, p. 35-36). Pag. 22-28: 'prestedelijk' is geen fraaie woordvorming (maar beter dan 'pré stedelijk', zoals ik in een andere publikatie aantroff!). Liever: vóórstedelijk. Pag. 40, onderste regel, p. 41, midden: 'Klokjesboomgaard' moet zijn Kokjesboomgaard. Pag. 56, regel 12 v.b.: 'Hortseweide' (aldus ook op de plattegrond van Thomkins, 1846) moet zijn: Horseweide (bete-kent paardenweide). Verminking van namen doordat men hun oorspronkelijke betekenis niet meer kent, komt in het verleden veel voor: emuniteit (=immuniteit, grondgebied van St.-Joriskapittel) wordt mandaat, montade en in een resolutie van het stadsbestuur uit begin 17de eeuw 'montagne'. Pag. 85, midden: de oude misvatting dat Jacob van Campen het Hogerhuis liet bouwen, waarbij wordt verwezen naar Amersfoort in prent, 1ste druk (1975), is naar aanleiding van het onderzoek van W.J. van Hoorn in de 2de druk (1982) gecorrigeerd. Dat J.D. Zocher jr. de tuin-aanleg in Engelse landschapstijl begin

19de eeuw ontwierp, hetgeen in werkelijkheid door Hendrik van Lunteren geschiedde, is naar aanleiding van het artikel van Mehrtens (1983, door Cramer geciteerd op p. 85, noot 5) in de 3de druk van Amersfoort in prent (1986) verbeterd. Mehrtens ontdekte namelijk in het gemeentearchief van Heemstede het ontwerp van Van Lunteren! Pag. 107, midden: 'Oosterspoorweg' Hilversum-Amersfoort-Rhenen... 1874', lees: H.-A.-Winterswijk. De lijn via Rhenen naar Kesteren werd eerst in 1886 aangelegd (eveneens door de Holl. IJzeren), maar deze vormde natuurlijk geen afsluiting van het Soesterkwartier! Pag. 112, regel 13 v.b.: 'oostelijk', lees: westelijk. Maar de omgeving van het Anjerplein lag niet op de plaats van De Heuvel (zie ook kaarten voorin). Dit geldt wél voor de tevoren vermelde omgeving van Leliestraat/Narcisstraat. Pag. 120, regel 4: 'oosten', lees: westen; regel 5: 'noordwesten', lees: noord-oosten. Pag. 121: de noten van bijlage 1 ontbreken. Pag. 121, midden: 'Retraitehuis', lees: Retraitenhuis. Pag. 126, regel 10 v.o.: kaart 1'? In tegenstelling tot besprekingen van andere recente publikaties kan ik helaas geen onbepaalde lof uitspreken over de verzorging van deze publikatie. De inhoud en het belang ervan verdienen beter. Ik wees reeds op de vele drukfouten. De reproducties van kaarten en foto's zijn redelijk; dit geldt ook voor de lay-out. Maar het geheel is onaf, het lijkt wel of men grote haast had om dit werk te beëindigen. En tenslotte: geen herdruk zonder herziening, zowel van de inhoud als van het drukwerk.

J.H.

Wie enigszins in Zeist bekend is, zal ook bekend zijn met het hotel-, restaurant- en theatercomplex Figi op Het Rond, tegenover het gemeentehuis. In NRC Handelsblad van 27 juli 1991 troffen wij aan een bericht door Henk van Gelder onder de titel: *Figi-complex Zeist wordt weer theater: gebroeders Ruijs willen toneel en ballet brengen, maar ook Franse kunstfilms*. Het huidige complex dateert in zijn oorspronkelijke vorm uit 1909, toen de Zwitserse banketbakker George Fygi aldaar een bakkerij en lunchroom opende. Nadat deze zaak was overgenomen door Theo Ruijs, die de grondslag legde voor het huidige familiebedrijf, vonden in de loop der jaren verschillende uitbreidingen en verbouwingen plaats. Zo kwam er in 1925 een schouwburg- en concertzaal bij, waar vele orkesten, toneelgezelschappen enz. met beroemde artisten en acteurs optraden. Ook werden er een hotel en een bioscoop gevestigd en vonden er congressen plaats. Sedert de jaren zestig werd de exploitatie steeds minder rendabel. De gebouwen zijn inmiddels afgebroken en worden vervangen door een geheel nieuw bouwwerk, waarmee men grote plannen voor de toekomst heeft, met name culturele activiteiten van allerlei aard, in samenwerking met de gemeente en de Zeister Kunststichting. Als zodanig zal het vernieuwde Figi ook het thans zeer vervallen 'Boschlust' vervangen.

Maandblad Oud-Utrecht, jrg. 64, nr. 11/12 (nov./dec. 1991) is een dubbelnummer, geheel gewijd aan de *Vechtstreek*. Het bevat de teksten van voordrachten, gehouden op een symposium over deze streek, deel uitmakende van een serie symposia over de verschillende regio's van de provincie Utrecht. Aan de bijeenkomst over de Vechtstreek gingen vooraf die over het Kromme-Rijngebied, Zuidoost-Utrecht en de Utrechtse Heuvelrug. Het is de bedoeling dat ook deze lezingen in het Maandblad worden gepubliceerd. De beide laatstgenoemde onderwerpen zijn

voor ons van meer belang dan het onderhavige, maar toch willen wij hieraan niet geheel voorbijgaan. In de lezing van dr. A. A. Manten over *De scheepvaart op de Vecht* komt namelijk de bekende kwestie van de scheepvaartverbinding tussen Amsterdam en de Rijn ter sprake (p. 129). In 1878 diende minister Tak van Poortvliet een ontwerp in voor een kanalenwet, waarin werd voorgesteld, genoemde verbinding, die tot dusver over de Vecht en de Vaartse Rijn plaatsvond, te verbeteren door de aanleg van een kanaal door de Gelderse Vallei, via Amersfoort, naar de Waal bij Dodewaard. Dit voorstel riep verzet op van de Vechtstreek-gemeenten en de stad Utrecht, die verbetering van de bestaande 'Keulse Vaart' bepleitten. Uiteindelijk kwam het Gelderse-Valleiplan te vervallen en werd het Merwedekanaal ten westen van Utrecht en de Vecht gegraven. Over deze zaak is reeds veelvuldig gepubliceerd, maar wie een kort en helder overzicht van de gang van zaken wil, kan in dit Maandbladnummer terecht. Een kaartje, houdende het ontwerp uit 1870 door een Amsterdams ingenieur voor een kanaal door de Vallei, vindt men op p. 128. Maar natuurlijk zijn de andere boeiende en deskundige bijdragen ook voor 'Flehtanen' zeer de moeite waard.

In het Maandblad Oud-Utrecht, jrg. 65, nr. 1 (jan. 1992), p. 1-3, schrijft J. W. H. Meijer over *Licht in de duisternis in De Bilt*. Het opstel handelt over de vroegere straatverlichting in genoemd dorp. Vanaf 1823, toen nog slechts één olie-

lamp (bij het Rechthuis) voorhanden was, tot 1906, toen de elektrificering van de verlichting van straten en huizen heel langzaam op gang kwam, wordt de (stroeve) ontwikkeling van de straatverlichting gevolgd.

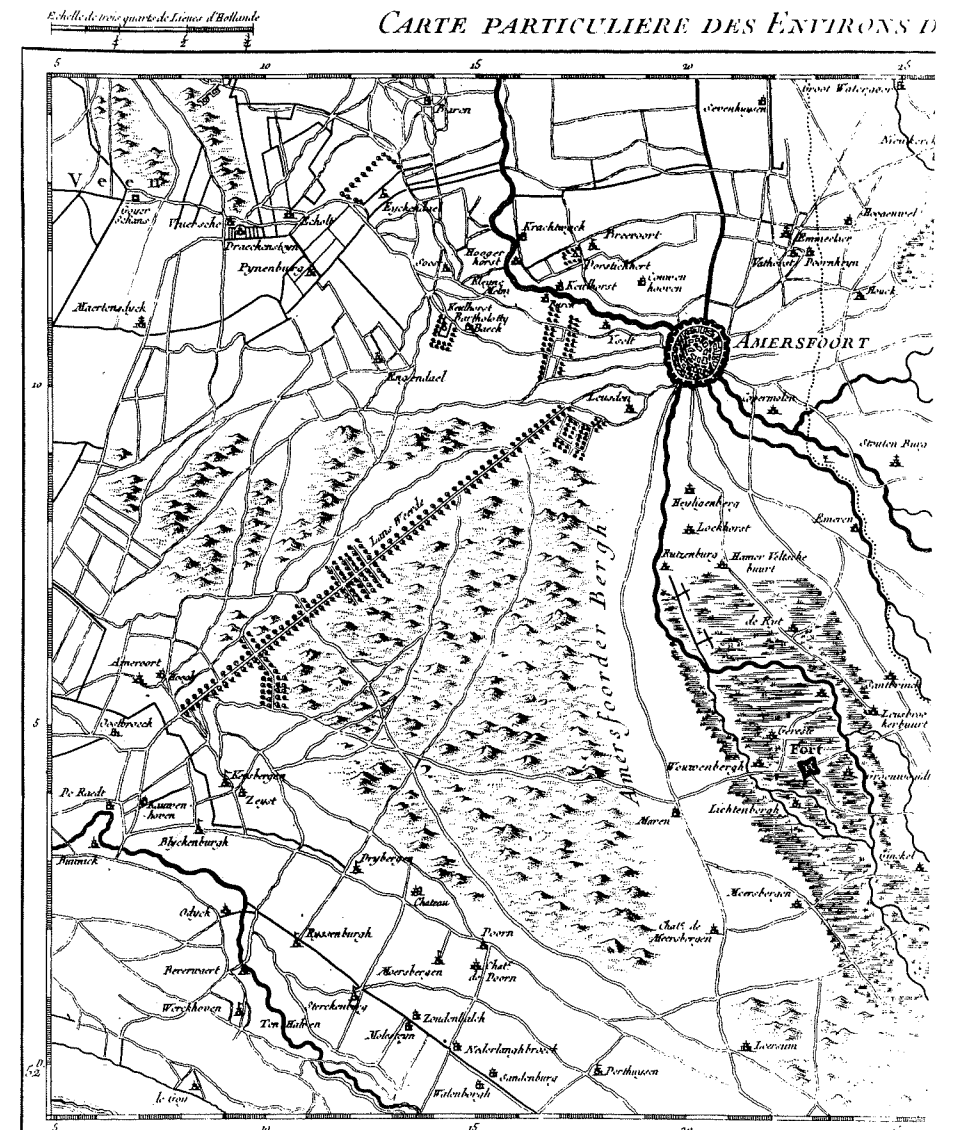
In hetzelfde nummer geeft V. A. M. van der Burg een interessant beeld van *De elite van Zeist in 1916* (p. 7-9). In de laatste tijd wordt ten behoeve van het elite-onderzoek steeds meer gebruik gemaakt van de lijsten van hoogstaangeslagenen in de belastingen, die verkiesbaar waren voor de Eerste Kamer. De auteur maakt van deze bron gebruik voor de situatie in Zeist. Uit de afgedrukte lijst in het laatste jaar vóór de invoering van algemeen kiesrecht blijkt dat de elite overwegend nederlands-hervormd was en dat zij bestond uit adel, gemeentebestuurders, fabrikanten en handelaren. Leden van de Evangelische Broedergemeente (die haar hoofdvesting sedert de 18de eeuw te Zeist had en wier leden ter plaatse zeer bedrijvig waren), rooms-katholieken en gereformeerden ontbreken geheel op de lijst.

Nog even moet worden vermeld (zie p. 11) dat vanaf het januari-nummer van 1992 een bescheiden vernieuwing van het uiterlijk van het Maandblad plaatsvindt. Op advies van de vormgever E. Uitenbogaard is er niet veel veranderd. Er is nu een groter lettertype (zoals tevoren schreefloos) en een minder volle bladspiegel, vooral ten behoeve van oudere lezers. Voorts wordt de tot dusver jaarlijks wisselende afbeelding op

de omslag op ieder nummer (dus maandelijks) vervangen door een afbeelding die betrekking heeft op een daarin behandeld onderwerp. Of het geheel door de nieuwe bladspiegel mooier oogt is een kwestie van smaak. Maar aan de duidelijkheid van de tekst wordt weer enige afbreuk gedaan doordat hij minder scherp is afgedrukt.

In onze bespreking van het themanummer van Maandblad Oud-Utrecht van november/december 1991, handelend over de Vechtstreek, konden wij reeds aankondigen een soortgelijk nummer betreffende de *Utrechtse Heuvelrug en Vallei*, symposium gehouden op 26 oktober 1991 te Zeist. In het Maandblad, jrg. 65, nr. 2 (febr. 1992) zijn alle aldaar gehouden voordrachten, op twee na, afgedrukt. Het behoeft geen betoog dat dit nummer voor de gouw Flehite van het grootste belang is en dus onze aandacht ten volle waard. De lezing van R. Isarin, *De wordingsgeschiedenis en vroegste bewoning* (p. 3-8) geeft een helder overzicht van de geologische wording van het landschap gedurende het Pleistoceen en het vroege Holoceen, alsmede de wijze waarop de vroegste bewoners zich in het leven hielden.

Dr. K. Vernooij, *De verwevenheid van godsdienst en politiek* (p. 9-18) behandelt een heel ander onderwerp: de kerstening van deze streken, de rol van de bisschoppen van Utrecht, de invloed van de Hervorming, de invloed van de religie op de plaatselijke politieke verhoudingen na 1815 enz. Op p. 10 wordt gesproken over de strijd tussen de graven van Holland en de hertogen van Gelre en Bourgondië over de bezetting van de *aartsbisschoppelijke zetel* van Utrecht gedurende de Middeleeuwen. Het bisdom Utrecht werd echter eerst in 1559 tot aartsbisdom verheven, voordien viel het onder het aartsdiocees Keulen. Na een korte samenvatting van de lezingen door B. Olde Meierink over *Kastelen en buitenplaatsen op de Heu-*

Amersfoort en de Utrechtse Heuvelrug. Detail van een 18de eeuwse kaart.

velrug en de Vallei en die van R.K.M. Blijdestein over de *Stichtse Lustwarande* (beide p. 19) volgt een zeer interessante bijdrage van C. J. C. Broer over *Ontginningen in Eemland in de Middeleeuwen* (p. 20-31). Zijn onderwerp is overwegend de geschiedenis van het grondbezit van de St.-Paulusabdij in Noord-Eemland, waarover ook zijn proefschrift zal handelen. Hij bespreekt de schenkingen door de Utrechtse bisschoppen aan genoemde abdij. De nederzettingen in noordelijk Eemland vanaf de 8ste eeuw (777 villa Lisiduna c.a.) passeren de revue. De ontginningen van de vroegste tijd ontstonden door rooijing van bossen en omzetting daarvan in bouwland. Zodanige ontginningen in Soest en Hoogland geschieden hoofdzakelijk vanuit de heerlijke hoven. Maar sedert

de 12de eeuw werden in toenemende mate de drassige veengronden van de Vallei ontgonnen (Hoewelaken 1132), een veel moeizamer bezigheid dan het rooien van bossen (afwatering!). In het Hollands-Utrechtse laagland was deze activiteit reeds een eeuw eerder ter hand genomen. Dit soort ontginningen werd uitgevoerd door vrije kolonisten-ontginners buiten hofverband, die hiertoe octrooi van de bisschop ontvingen. Zeer boeiend en leerzaam zijn de beschouwingen over de ontginningen te Soest en vooral die te Hoogland. In het laatste geval komen de maatschappen ter sprake en natuurlijk de bekende Malen op het Hoogland. Tot slot vergelijkt de auteur de ontginningen in Eemland met die elders in het Nedersticht, met name het Kromme-Rijnge-

bied. De bijdrage van D. Prins over *De veranderde relaties tussen mens en natuur* (p. 32-40) vormen een interessante beschouwing over de wisselwerking tussen de biologische natuur als voorwaarde voor het menselijk bestaan en de invloed die de menselijke techniek en instellingen in de loop van de tijd hebben uitgeoefend op de natuur, waarbij de invloed van de mens op de natuur geleidelijk is gaan domineren. De algemene inleiding is uiteraard toegespitst op de Heuvelrug en de Vallei. De invloed van het bodemgebruik op de planten- en dierenwereld komt ter sprake. Achtereenvolgens worden behandeld de Oude en Midden Steentijd; de Nieuwe Steentijd tot de Middeleeuwen; Tiende tot en met Negentiende Eeuw; tenslotte de Twintigste Eeuw. De ontwikkeling van de tweede helft van de Twintigste Eeuw onderscheidt zich van de vorige tijdperken daarin dat toentertijd de natuur zich kon herstellen van de menselijke ingreep en het verlorene werd vervangen, terwijl thans slechts ecologische afbraak plaatsvindt, waarbij alleen vernield en niets vervangen wordt. De serie lezingen wordt afgesloten door een beschouwing van jhr. P. A. C. Beelaerts van Blokland, commissaris der koningin in de provincie Utrecht, over *De toekomst van de Utrechtse Heuvelrug en Vallei* (p. 41-45).

Het *Jaarboek Oud-Utrecht 1991* bevat belangrijke gegevens over onze regio. Alvorens echter op de inhoud over te gaan moeten eerst nog enige opmerkingen worden gemaakt over de veranderingen die het uiterlijk van dit Jaarboek heeft ondergaan. Zijn deze veranderingen ook verbeteringen? Dit is uiteraard een kwestie van smaak, die slechts een subjectief oordeel mogelijk maakt. Hier dan enige opmerkingen. Ik betreur de overgang naar een schreefloze letter. Bovendien is deze letter kleiner van formaat dan die in de vorige jaarboeken, hetgeen door meer wit tussen de regels niet wordt goedge maakt. De noten staan niet meer onder

aan de bladzijden, maar bij elkaar achter ieder artikel. Zoals hiervoor reeds vermeld is ook het uiterlijk van het Maandblad vernieuwd, wat ik evenmin per saldo een verbetering vond. Een nieuwe rubriek is toegevoegd aan de traditionele inhoud: *Reacties en besprekingen* (p. 205-215), in dit nummer van de hand van M. W. J. de Bruijn en L. Noordegraaf. Tot dusver werden boekbesprekingen alleen in het Maandblad opgenomen. Deze uitvoerige besprekingen zijn zeer de moeite waard! Voor ons Flehitanen is het artikel, dat Ph.(=P. C. B.) Maarschalkerweerd, gemeentearchivaris van Amersfoort, heeft bijgedragen, het 'pièce de résistance'. Het handelt over *Het Amersfoortse burgerschap in de late middeleeuwen* (p. 39-58). Tot nog toe was geen speciale studie over dit onderwerp voorhanden. Deze publicatie is dus zeer welkom! De auteur geeft een helder en goed gedocumenteerd overzicht van de diverse aspecten van het burgerschap. Karakter en vereisten van het burgerschap (elders heet dit poorterschap) in het kader van de algemene toestand hier te lande op dit gebied. Hoe werd men burger? Hoe verloor men zijn burgerschap? De voordelen van het burgerschap en daarmee de verhouding van de burgers ten opzichte van de gewone ingezetenen, de verplichtingen die de burgerstatus medebracht e.d.m. Het belangrijke probleem van de buitenburgers of grasburgers komt uitvoerig ter sprake: de betekenis ervan, het verzet van de bisschoppen ertegen, tenslotte het verbod van Karel V. Het artikel van R. Rommes, *Op het spoor van de dood: de pest in en om Utrecht* (p. 93-120) handelt weliswaar over de stad Utrecht, maar Amersfoort wordt herhaaldelijk vermeld: p. 99, 100, 103, 104, 105, 110, 111, 113, 118, 119. Voor de bijdrage van D. T. Koen, *Utrecht havenstad?: zeventiende- en achttiende-eeuwse plannen tot aanleg van een scheepvaartverbinding met de Zuyderzee* (p. 121-142) geldt eveneens dat de stad Utrecht het eigenlijke onder-

werp vormt, maar uiteraard komt Eemland vele malen ter sprake. Immers, het ontworpen kanaal, lopende van de Utrechtse noordoostelijke stadsgracht, waar tevens een haven werd ontworpen, naar de Eem of Eemmondong zou zich voor een deel in het gebied van deze streek bevinden. Uiteraard wordt naast plannen van vader en zoon Moreelse en andere Utrechters ook aandacht gewijd aan die van de ex-Amersfoorter Everard Meyster.

J. H.

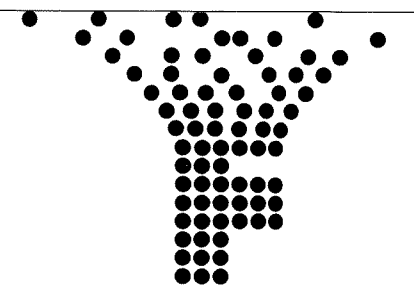
Heiligers
Bouw bv
Amersfoort

ElectroVanGeet

ontwerpt en installeert
electrotechnische projecten

42jaar electro geniek

Electro Van Geet B.V.
Nijverheidsweg Noord 95
3212 PL Amersfoort
tel. 033-35121

Cadeaus uit Flehite

Boeken

Van gasthuisbed tot serviceflat	f 19,95
Historie der Amersfoortse brandweer	f 15,00
Waarvan akte...	f 14,50
60 Jaar De Lichtenberg	f 24,50

Prenten

Afdrukken van de originele etsplaten van Van Liender (1760) met Amersfoortse gezichten.	
Per stuk	f 30,00
Ansichtposter	f 5,00

Diversen

Tinnen St. Jorislepel	f 15,00
Stadszegel	f 6,00
Pelgrimsteken	f 4,75
Bordjes met stadsgezichten	f 6,00